

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА,
ХӨГЖЛИЙН ХҮРЭЭЛЭН

“ЯДУУРЛЫГ БУУРУУЛАХ БОДЛОГЫН ХУВИЛБАРУУД”

Судалгааны төрөл: **Бодлогын судалгаа**
Судалгааны код: **БГСТ-24/045**

ЗАХИАЛАГЧ: Парламентын судалгаа, хөгжлийн хүрээлэн

ГҮЙЦЭТГЭГЧ: Доктор С.Мөнхбаатар

Улаанбаатар хот
2024 он

ГАРЧИГ

1. ОРШИЛ
2. МОНГОЛЫН ЯДУУРЛЫН ӨНӨӨГИЙН ТӨРХ
3. ЯДУУРЛЫН СУДАЛГАА
4. ЯДУУРЛЫН ТАЛААРХ БОДЛОГО, ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА
5. ДҮГНЭЛТ

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ТАЙЛБАР

АХБ	Азийн хөгжлийн банк
НХХЯ	Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам
МУЗГ	Монгол Улсын Засгийн Газар
ҮСХ	Үндэсний статистикийн хороо
ДБ	Дэлхийн банк
УИХ	Улсын их хурал
ХНХЯ	Хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын яам
ЭМЯ	Эрүүл мэндийн яам
ХХҮЕГ	Хөдөлмөр халамж үйлчилгээний ерөнхий газар
ГБХЗХГ	Гэр бүл хүүхэд залуучуудын хөгжлийн газар
ТББ	Төрийн бус байгууллага
ОНОТХҮ	Олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээ
АДЗ	Амьжиргаа дэмжих зөвлөл
МХЕГ	Мэргэжлийн хяналтын газар
ЯБҮХ	Ядуурлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

ЯДУУРЛЫГ БУУРУУЛАХ БОДЛОГЫН СУДАЛГАА

Ядуурлыг бууруулах нь нийгмийн давхраажлын эдийн засгийн ялгаралтай холбогдох мэт боловч үнэн хэрэг дээрээ шударга ёс, тэгш боломж, хүний эрх гэсэн тулгуур зарчмын хэрэгжилтээс олон талаар хамаардаг концепцын ойлголт. Ядуурлыг бууруулах асуудал нь олон талын бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай цогц бодлогын асуудал билээ.

Монголын нийгэм дэх ядуурлыг бууруулах арга зам, боломжийн талаар судалж, бодлого, шийдвэр гаргахад шаардлагатай санал дэвшүүлэх нь энэхүү судалгааны нэг гол зорилт юм.

Ядуурлыг шинжлэх ухааны үндэстэй судлах ажил тэртээ 1900-аад оны эхэн үетэй холбогддог. 1900-аад оны эхэнд Английн Нью Йорк хотын ядуу, ажилчин ангийн иргэд амьдралын наад захын хэрэгцээгээ хангаж чадаж буй эсэхийг хүнс тэжээлийн болон бусад хэрэгцээ шаардлагад нь тулгуурлан судалж, ядуурлын стандарт үзүүлэлтийг тогтоохыг оролдсон социологич S.Rowntree (1901)-ийн багийнхны судалгаа ядуурлын чиглэлээрх шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалгааны ажлуудын анхдагчид тооцогддог. Англид 1900-аад оны эхэн үед өрхийн ядуурлын гол шалтгаан нь цалингийн доогуур түвшин, харин 1930-аад оны үед ажилгүйдэл болж байв. Харин 1950-аад оны эхэн үед тухайн үеийн нийгмийн бодлоготой холбоотойгоор /халамжийн болон бүрэн ажил эрхлэлтийн бодлого/ абсолют ядуурал тийм ч хурц асуудалд тооцогддоггүй байсныг Rowntree-ийн судалгаанууд харуулдаг юм. (B.Seebohm Rowntree, 1951)

Дэлхийн хоёрдугаар дайнаас хойш ядуурал нь улс орон бүрийн засгийн газрын анхаарлын төвд байж хөгжлийн бодлогын үндсэн асуудал болж байна. Энэ үеэс эхлэн ядуурлыг орлого болон хэрэглээний хомсдол болохын хувьд (Ланжуов 1997, Равиллион 1994, Роунтрий 1902), хүний анхдагч хэрэгцээ талаас (Исерман 1979, Хеншель Ланжуов 2000, Стриитон 1981, 1984), хүний хөгжилтэй холбоотойгоор (НҮБХХ 1997, Сен 1983), оролцоо нийгмийн ялгаварлалтай холбон (Таунсенд 1979, Дэлхийн банк, Де Хаан 1998, Сен 1997, Нараиян 2000) тус тус судлан авч үзэж үүний дагуу бодлогын хувилбарыг санал болгон улс орнууд өөрт тохиромжтойг хэрэгжүүлж байна. (Я.Бямбасүрэн, 2011)

1970-аад оноос зарим судлаач, тухайлбал Английн социологич Peter Townsend (1970) ядуурлыг абсолют гэхээс илүү харьцангуй үзүүлэлт гэж үзэх нь оновчтой гэсэн санааг дэвшүүлэн, “Хүмүүсийн хэрэгцээ, хүнсний хэрэгцээ нь хүртэл тэдний амьдарч, харьяалагдаж буй нийгмээс хамаарах ба янз бүрийн нийгэмд, цаашилбал тухайн нийгмийн

хөгжлийн янз бүрийн үед өөр өөр хэрэгцээ оршино” (David Gordon, 2000) гэсэн байдаг. Мөн дан ганц амьжиргааны доод түвшнийг хангаж чадахгүй байгаагаас бус тухайн нийгэмд тогтсон стандартуудыг хангаж чадахгүй байгаагаас хүмүүс ядууралд өртөж байна хэмээн үзэж, харьцангуй доройтол, ядуурлын асуудлыг чухалчилж байсан. Түүний энэ санаа 1970-аад оны дунд үед ОУХБ-ын ажилд тусгалаа олж, ядуурлыг дан ганц орлогын хомсдолын үр дүн биш, эрүүл мэнд, боловсрол, нийгмийн бусад үйлчилгээний хүртээмжгүй байдлаас үүдэлтэй гэх болсон билээ.

Харин 1990-ээд оноос хүний хөгжлийн асуудал ядуурлын судалгаатай нягт уялдах болсон ба “урт удаан, эрүүл саруул, бүтээлч амьдралд зохистой хөтлөх, мөн амьжиргааны стандартыг бүрдүүлэн эрх чөлөөтэй, нэр төртэй, өөртөө итгэх итгэлтэй амьдрах боломж, сонголтыг үгүйсгэх” (Maxwell, 1999)-ийг хүний хөгжлийг хаан боомилох гэж үзэж байв. Ядууст чиглэсэн өсөлтийн бодлогыг хүний хөгжлийн бодлоготой хослуулан хэрэгжүүлэх нь ядуурлыг бууруулахад хангалттай нөхцөл болно гэж тооцож байсан ч гаргасан хүчин чармайлтын үр дүн тааруу болох нь олон тохиолдолд батлагдаж, ядуурлын динамик шинжийн талаарх ойлголт улам гүнзгийрэх болсон.

Ядуурлын онол, арга зүй, судалгааны чиг хандлага өнгөрсөн хугацаанд ихээхэн өөрчлөгдөж ирсэн. Дийлэнх нь ядууралд түлхүү анхаарсан, ихээхэн ач холбогдол өгсөн байдалтай боловч ядуусын зарим нь цаг үргэлж ядуу биш (S.Yaqub, 2000) байдаг нь тодорхой тул ядуурлыг статик гэхээс илүү динамик үзүүлэлт гэж үзэх хандлага улам нэмэгдэж, энэ нь хүн амын сайн сайхан аж байдлын талаарх онол, арга зүй, судалгааны хувьд ч, бодлого боловсруулалтын тухайд ч анхаарах асуудал болж байна.

Нийгмийн халамж нь практикт ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн цогц стратегийн нэг хэсэг бөгөөд нийгмийн даатгал, эрүүл мэнд, боловсрол, санхүү, нийтийн үйлчилгээ, зам тээвэр, болон ядуурлыг бууруулах, эрсдэлийг багасгах бусад бодлогуудад нөлөөлж, тэдэнтэй харилцан уялдаатай хэрэгждэг.

Монгол Улсын ядуурлын төрх

Ядуурлыг 2030 он гэхэд тэглэнэ гэх зорилтыг дэлхийн олон улс орон дэвшүүлсний адилаар Монгол Улс энэ зорилгод нэгдэн, тухайн он хүртэл ядуурлыг аль болох тэг болгохыг чиглэсэн зорилго тавин, үйл ажиллагаа явуулж байна.

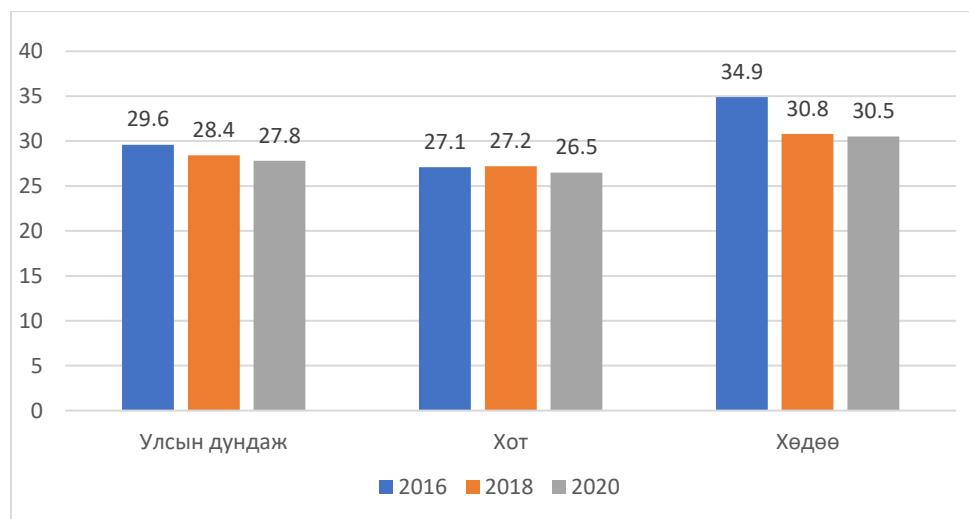
Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар батлагдсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 3.1.4-т “Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хүн амын эмзэг бүлгүүдийг бүрэн хамруулна”, мөн 3.1.5-д “Зорилтот, эмзэг бүлгийн өрх, иргэний амьжиргаанд хүрэлцэхүйц хэмжээний нийгмийн халамжийн тусламж, дэмжлэгийг үзүүлдэг болно” гэж тус тус заасан.

Мөн Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн 2.5.7-д “Өрхийн амьжиргааны түвшнийг тогтоох аргачлалыг боловсронгуй болгож, нийгмийн халамжийн үйлчилгээг зорилтот бүлэгт чиглүүлэн, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж, ядуурлыг тууштай бууруулна” гэж тусгасан байна. Нийгмийн халамжийн бодлогын шинэчлэлийг нийгмийн халамжийн хөтөлбөр бүрийн зорилгод нийцсэн зорилтот бүлэгт оновчтой хүргэх, ядуурлыг бууруулах нэгэн хөшүүрэг болгохыг төрийн бодлогын гол баримт бичигт тусгалаа олж, хэлбэршсэн байгаа юм.

Монгол Улсын хүн амын ядуурлын түвшин 2018 онд 28.4 хувь байсан бол 2020 онд 27.8 хувь болж 0.6 пунктээр буурсан байна. Ядуурлын шугамыг 2016 онд 146145 төгрөг, 2018 онд 166580 төгрөг, 2020 онд 184747 төгрөгөөр тооцсон байна.

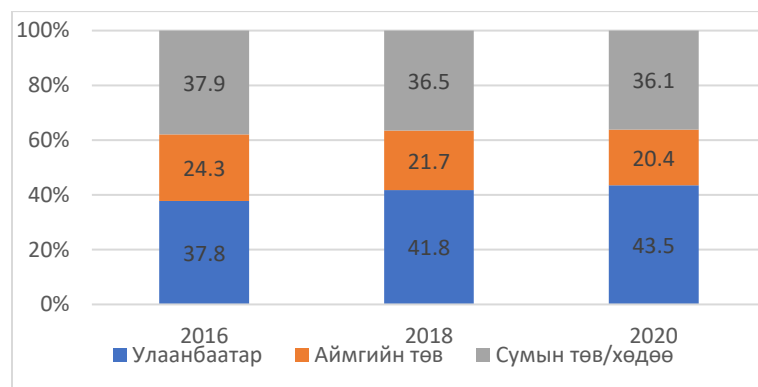
Монгол Улс 2020 оны байдлаар 3.3 сая хүн амтай байгаагийн 27.8 хувь нь ядуу гэж үзвэл 903.4 мянган хүн ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч байна. Хөдөө орон нутгийн 3.3 хүн тутмын нэг нь ядуу амьдарч байгаа бол хот суурин газрын 3.7 хүн тутмын 1 нь ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч байна.

Зураг 1. Монгол Улсын хүн амын ядуурлын түвшин /2016-2020/ (ӨНЭЗС, 2020, ҮСХ)

Ядуурлын хамралтын хүрээ буюу түвшинг хувиар илэрхийлэхэд ийм дүр төрхийг агуулж байгаа хэдий ч түүний цаад эх олонлогийн нийт хүн амын тооноос хамаарсан ядуу хүн амын тоогоор авч үзвэл нэлээд өөр дүр зураг харагдана. Учир нь хот буюу нийслэл, аймгийн төвд амьдардаг нийт хүн амын тоо өндөр бөгөөд түүнээс хамааран ядуу амьдарч буй хүн амын тоо нэлээд өндөр гардаг. Үүнийг тодруулах үүднээс 2020 оны байдлаар ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч буй хүн амын тоог байршлаар тодруулсан. 2020 оны байдлаар ядуу амьдарч буй хүн амын сумын төв/хөдөө амьдарч буй иргэдийн тоо 0.4 пунктээр, аймгийн төвд 1.3 пунктээр буурчээ. Харин Улаанбаатарт амьдарч буй ядуурлын шугамаас доогуур иргэдийн эзлэх хувь эсрэгээрээ өсжээ. 2018 онд ядуу иргэдийн 41.8 хувь нь Улаанбаатар хотод амьдарч байсан бол 2020 онд 43.5 хувь болж 1.7 пунктээр өсжээ. Хүн амын суурьшил болон хот, хөдөөгийн байдлаар ядуурлын түвшин ялгаатай харагдаж, хотод ядуурлын түвшин бага харагдаж байгаа хэдий ч ядуу амьдарч буй нийт иргэдийн тархалтыг харвал хотод нэлээд өндөр байдаг юм. Ядуурлын түвшин, ядуу иргэдийн тархалт нь эх олонлог буюу нийт хүн амын тооноос хамаарсан ялгаатай ойлголт гэдгийг сайтар ойлгох хэрэгтэй юм.

Зураг 2. Ядуу хүн амын тархалт суурьшлаар /2016-2020/(ӨНЭЗС, 2020, ҮСХ)

Ядуурал, амьжиргааны тэгш биш байдалтай холбоотой авч үзэх нэг асуудал бол өрхүүдийн орлого, зарлагын ялгаатай байдал юм.

2020 оны Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны үр дүнгээр өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогыг өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр хувааж үзвэл, хамгийн бага орлоготой бүлгийн өрхүүдийн дундаж мөнгөн орлого улсын дундаж мөнгөн орлогоос 3.3 дахин бага, хамгийн их орлоготой бүлгийн өрхүүдийн дундаж мөнгөн орлого 2.1 дахин их байна. Хамгийн их орлоготой бүлгийн өрхүүдийн сарын дундаж мөнгөн орлого хамгийн бага орлоготой бүлгийнхээс 6.9 дахин их байна (ҮСХ, 2022).

Хамгийн бага орлоготой бүлгийн өрхүүдийн сарын дундаж мөнгөн орлогын тал хувийг тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлого бүрдүүлж байхад хамгийн их орлоготой бүлгийн өрхүүдийн хувьд тэдний сарын дундаж мөнгөн орлогын дөнгөж аравны нэгийг тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлого эзэлж байна.

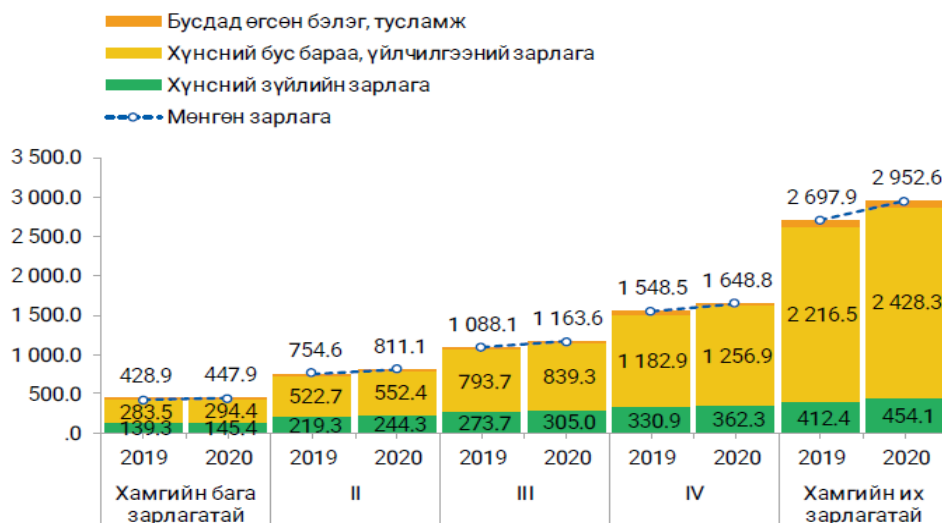
Эндээс харахад бага орлоготой өрхүүдийн амьжиргаанд тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлогын үзүүлэх нөлөө их байдаг нь харагдаж байна.

Зураг 3. Нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын бүтэц (дүнд эзлэх хувь), өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр (ӨНЭЗС, 2020, ҮСХ)

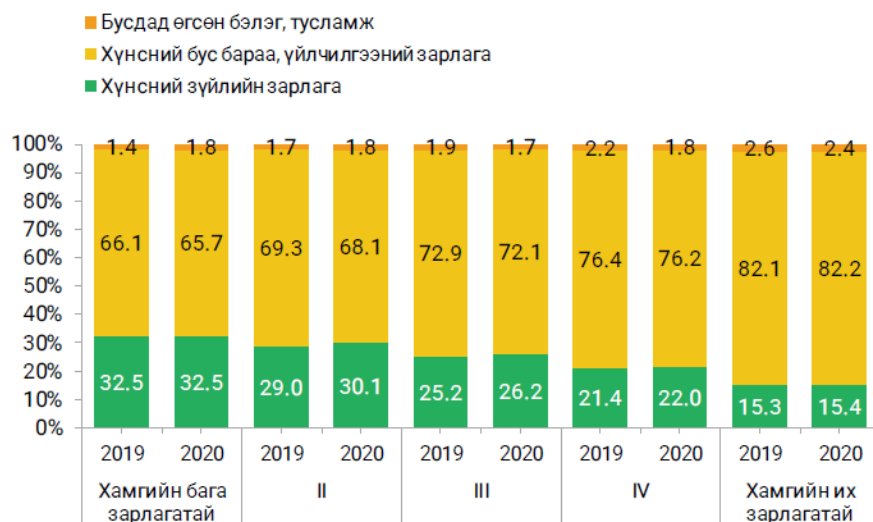
Өрхийн сарын дундаж мөнгөн зарлагыг өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр авч үзэхэд хамгийн бага зарлагатай 20 хувийн өрхүүдийн дундаж мөнгөн зарлага улсын дунджаас 3.1 дахин бага, хамгийн их зарлагатай 20 хувийнхны дундаж мөнгөн зарлага 2.1 дахин их байна. Хамгийн их зарлагатай бүлгийн сарын дундаж мөнгөн зарлага хамгийн бага зарлагатай бүлгийнхээс 6.6 дахин их байна.

Зураг 4. Нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн зарлага (мянган төгрөг), өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр (ӨНЭЗС, 2020, ҮСХ)

2020 онд хамгийн бага зарлагатай бүлгийн өрхүүд сарын дундаж мөнгөн зарлагынхаа гуравны нэгийг хүнсний зүйлд зарцуулж байхад хамгийн их зарлагатай бүлгийн өрхүүд сарын дундаж мөнгөн зарлагынхаа тавны нэг хүрэхгүй хувийг хүнсний зүйлдээ зарцуулж байна.

Зураг 5. Нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн зарлагын бүтэц (дүнд эзлэх хувь), өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр (ӨНЭЗС, 2020, ҮСХ)

Үнэндээ бидний ядуурал, түүний эсрэг хандуулсан олон талт бодлогын үр шим төдийлөн мэдрэгдэж, хэмжигдсэнгүй.

Ядуурлын түвшнийг тооцож буй аргачлал

Социологийн судалгаанд амьжиргааны түвшнийг тооцохдоо субъектив үнэлэмж болон өрхийн орлого зарлагын харьцаа гэсэн хоёр аргачлалыг ашигладаг. Онолын хувьд энэ нь нийгмийн анги, давхрааны динамик өөрчлөлтийг харах шалгуур үзүүлэлт болох талтай тул социологийн шинжлэх ухааны чухал судлагдахуун юм. Учир нь иргэдийн амьжиргааны түвшний үнэлгээ хийгээд бодит байдлын хэмжүүр зэрэг нь нийгмийг давхраанд хуваах, анги бүлгээр ялган зааглаж, тухайн бүлэгт тулгарч буй бэрхшээл, тэдгээрийг шийдэх арга замыг тодорхойлоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл, нийгмийн давхраажил, ангийн талаар онолын хүрээнд яригдана. Тухайлбал, нэртэй судлаачид нийгмийн бүлгийг тодорхойлохдоо маш олон шалгуурыг ашиглаж байсан бөгөөд эдгээрийг тоймлон харвал:

- а) К.Маркс: өмч (ФСЭХ, 2006)
- б) М.Вебер: капитал, боловсрол, мэргэшил (Антони Гидденс, 2006)
- с) Д.Трейман: хөдөлмөр, засаглах эрх, эрх ямба, мэргэшил (Нейл Смелзер, 2001)
- д) У.Л.Уорнер: нэр алдрын онол (Р.И.Руденко, 2006) гэхчлэн судлаач бүр өөр өөрийн үзэл хандлага, баримтад үндэслэн шалгуур үзүүлэлт боловсруулсан байдаг.

Арга зүйн талаас нийгмийн дунд анги, өрхийн амьжиргааны түвшнийг судлахад объектив, субъектив гэсэн хоёр түвшний шалгуурыг ашиглах нь түгээмэл байдаг.

Монгол Улсын хувьд ядуурлын хамралтын хүрээ, түүний гүнзгийрүүлэлт зэрэг үзүүлэлтийг тооцохдоо ҮСХ-оос олон улсад түгээмэл хэрэглэгддэг, өрхийн орлого, зарлагад үндэслэсэн Дэлхийн банкны аргачлалыг олон жил хэрэглэж, хөгжүүлж ирсэн түүхтэй.

Нийгэм болон хүний хөгжилд сөрөг үр дагавар бүхий нийгмийн үзэгдэл болох ядуурлын статистик хэмжигдэхүүнд туйлын (абсолют), харьцангуй гэсэн үндсэн хоёр ойлголт давамгайлдаг. Туйлын (абсолют) ядуу гэж амьжиргааны наад захын зайлшгүй хэрэглээнээс доогуур хэрэглээтэй хүн амыг хэлнэ. (ҮСХ, 2023) Харьцангуй ядуу гэж тухайн хүн өөрийн хэрэгцээгээ хэрхэн үнэлж, бусадтай харьцуулж байгаагаар буюу хэрэгцээгээ өөрийн нөөц боломжтойгоо уялдуулан харьцуулж гаргасан дүгнэлтээр ядуу гэж тодорхойлж байгааг хэлнэ. Туйлын ядууралд амьжиргааны наад захын зайлшгүй хэрэгцээг голлон судалдаг бол харьцангуй ядуурал нь орлого, баялгийн хуваарилалт болон ядуучуудыг нийгмийн бусад бүлэг, давхаргатай харьцуулан судална. (ҮСХ, 2023)

Бид хүн амын амьжиргааны түвшин, ядуурлын байдлыг тооцохдоо олон улсын практикт, ялангуяа хөгжиж байгаа орнуудад өргөн хэрэглэгддэг “туйлын (абсолют)

ядуурал”-аар тооцож тодорхойлдог. Энэхүү аргачлалыг ҮСХ-ны даргын 2013 оны 12 дугаар сарын 06-ны өдрийн 1/135 тоот тушаалаар баталгаажуулан, өнөөг хүртэл тодорхой өөрчлөлтийг оруулан, хөгжүүлж ирсэн. Тус аргачлал нь “Туйлын (абсолют) ядуурал”-ыг “хэрэглээний сагсны арга”-ыг ашигладаг. Хэрэглээний сагсыг бүрдүүлж байгаа бараа, үйлчилгээний нэр, төрөл, хэмжээ нь манай улсын онцлог, хүн амын насны бүлэг зэргээс хамаарч ялгаатай байна. Аргачлалд тусгасны дагуу ядуурлын дүн шинжилгээнд дараах үндсэн 3 шаардлагыг хангасан статистик үзүүлэлтүүдийг хэрэглэдэг. Үүнд:

- ✓ Хүн амын аж байдлыг илэрхийлэх, хэмжигдэх, хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц гэхдээ хүн амыг тодорхой шалгуураар эрэмбэлэх боломжтой хэмжигдэхүүн байна.
- ✓ Хүн амыг ядуу ба ядуу бус гэж ангилж, сонгогдсон үзүүлэлтүүдтэй харьцуулах боломжтой хэмжигдэхүүн /ядуурлын шугам/ байна.
- ✓ Аж байдлын үзүүлэлтүүдийг ядуурлын нэгдсэн дүр төрхөд шилжүүлэх боломжтой хэмжигдэхүүн байна.

Ядуурлын дүн шинжилгээнд амьжиргааны түвшнийг тодорхойлох эдийн засгийн хэмжигдэхүүнийг тогтмол ашиглаж, мөнгөн дүнгээр илэрхийлэгдэх хэмжигдэхүүнийг үндэслэн хүн амын амьжиргааг тооцож, тодорхойлдог. Суурь үзүүлэлт нь орлого, хэрэглээний үзүүлэлтийн аль нэг нь байна. Орлого, хэрэглээ хоёрын алиныг нь аж байдлын хэмжүүр үзүүлэлт болгож сонгож авахыг шийдэх нь юуны түрүүнд чухал юм. Хэрэглээ нь хувь хүн бүр бодитоор юу хэрэглэснийг илэрхийлдэг бол орлого нь тухайн хүний чадварыг хөрөнгийн хамт хэмжинэ. Орлогын үзүүлэлттэй харьцуулахад хэрэглээ нь тогтвортой, улирлын хэлбэлзэл багатай байдаг учир ядуурлын байдлыг бодитойгоор илэрхийлнэ. Онолын хувьд ч мөн практик дээр амьжиргааны түвшнийг хэрэглээгээр тодорхойлох нь орлогоор тодорхойлсноос илүү зохимжтой байдаг. Богино хугацааны буюу жишээ нь нэг жилийн хувьд орлогыг бодвол хэрэглээ нь илүү тогтвортой, өөрчлөлт багатай байдаг ба мэдээлэгчдэд хэрэглээгээр тодорхойлох нь орлогоос илүү хялбар байдаг зэрэг шалтгаанаар манай орны нөхцөлд хэрэглээний үзүүлэлтийг сонгож ядуурлын тооцоог хийдэг. Ядуурлыг хэмжих, тодорхойлох үзүүлэлтүүд нь бие биеэсээ харилцан хамаарал бүхий олон үзүүлэлтийн цогц байна. Энэ олон хэмжүүрүүдийг бүрдүүлэхэд тодорхой зарчмыг баримтална. Дараах зарчмуудыг ҮСХ нь ядуурлын үзүүлэлтийг тооцох судалгаанд баримталдаг гэжээ. (ҮСХ, 2023)

1. Хэрэглээг илэрхийлэгч мэдээллийн бүх боломжит эх үүсвэрүүдийг хамруулна. Үүнд:

- ✓ Худалдан авсан, гэрээс гадуур хэрэглэсэн хэрэглээ
- ✓ Өрхийн хувийн аж ахуйгаасаа болон байгалиас үнэгүй авч хэрэглэсэн хэрэглээ
- ✓ Бусдаас авсан бэлэг, тусламж, солилцоогоор авсан зүйлс
- ✓ Зах зээлийн болон зах зээлийн бус гүйлгээ (Жишээ нь: түрээс удаан эдэлгээтэй бараа, тээвэр, холбоо, цахилгаан эрчим хүч, эрүүл мэнд, боловсролын үйлчилгээ);

2. Хэрэглээнд зөвхөн өрхийн хэрэглэсэн бараа үйлчилгээг хамруулна.

3. Хэрэглэсэн бараа үйлчилгээ бүрийн үнийн нөлөөллийг тодорхойлно. Тооцооны үнийн нөлөөллийг багасгахын тулд улирлын болон бусад нөлөөллийг харгалзан түүврийн шатуудад /түүврийн анхан шатны нэгж, суурьшил, бүсийн, улирлын гэх мэт/ үнийн медиан утгыг ашиглана.

4. Худалдан аваагүй боловч хэрэглэсэн хүнсний болон хүнсний бус зүйлийн нэр төрлүүдийн үнийн дүнг *(мөнгөн бус хэлбэрээр худалдан авсан мөн худалдан аваагүй хэрэглээг мөнгөн дүнд шилжүүлэхийн тулд тухайн нэрийн бараа, үйлчилгээний хэмжээг худалдан авалтын нэгжийн медиан үнээр үржүүлж тодорхойлно)* тодорхойлж, хэрэглээний мөнгөн дүнд хамруулна.

5. Өрхийн гишүүдийн дундын хэрэглээний бараа, үйлчилгээ ихэнхдээ хүнсний бүтээгдэхүүний хувьд худалдан авалтыг бүтнээр нь хэрэглээ гэж үзэх ба сууц, удаан эдэлгээтэй барааны хэрэглээг тодорхойлоход тодорхой зохицуулалтыг хийнэ.

6. Хэрэглээний хэмжээг тодорхойлоход хамруулж байгаа хэрэглээ тус бүрийн хамралтын хугацаа ижил байна (7 хоног, сар, улирал, жил, сүүлийн сар, 12 сар гэх мэт).

Харин хүн амын хэрэглээний хэмжээг дэд бүлгээр тодорхойлон, тооцдог бөгөөд дараах дэд бүлгүүдэд хуваадаг. Үүнд:

- ✓ Хүнсний хэрэглээ
- ✓ Хүнсний бус хэрэглээ
- ✓ Сууцны хэрэглээ
- ✓ Удаан эдэлгээтэй барааны хэрэглээ
- ✓ Түлш, эрчим хүчний хэрэглээ

Хэрэглээний дэд бүлэг тус бүр хэрэглээний тодорхой нэр төрлүүдээс бүрдэх ба эдгээр нэр төрөл бүрийн хэрэглээний үнэлгээг тодорхойлох өөр өөрийн аргачлалтай байдаг.

Эдгээр үзүүлэлтэд үндэслэн ядуурлын шугамыг тооцдог. Ядуурлын шугам нь тодорхой өгөгдсөн цаг хугацаа, оршин байгаа орчинд хувь хүний амьжиргааны түвшнийг

мөнгөн дүнгээр илэрхийлсэн утга юм. Өөрөөр хэлбэл ядуурлын шугам нь ядуу хүнийг ядуу бус хүнээс ялгах гол шалгуур үзүүлэлт юм. Ядуурлын шугам нь хүний эрүүл, идэвхтэй амьдралыг хангахуйц илчлэгтэй хоол тэжээлийн хэрэгцээг тусгасан хэрэглээний хамгийн бага зардал болно.

Түүнчлэн, абсолют хэмжигдэхүүн учир аж байдлын адилхан түвшинд байгаа хоёр хүнийг амьдарч байгаа суурьшлаас нь үл хамааран харьцуулах боломжтой юм.

Хүнсний хэрэглээний зайлшгүй шаардагдах илчлэгт үндэслэсэн ядуурлын шугамыг тооцоход үндсэн хэрэгцээний зардлын аргыг хэрэглэдэг. Үндсэн хэрэгцээний зардлын арга нь шаардлагатай хэрэглээг тусгасан хэрэглээний сагсанд зарцуулах зардал дээр үндэслэнэ. Хэрэглээний энэ сагсны зардлыг хангах чадваргүй бол тухайн хүнийг ядуу хүн гэнэ. Энэхүү арга нь тухайн хүн уг хэрэглээний сагсыг худалдан авч чадах чадвартай эсэхийг л зөвхөн тодорхойлно. Ядуурлын шугам нь хүнс ба хүнсний бус гэсэн хоёр үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгээс бүрдэнэ. (ҮСХ, 2023)

Хүнсний ядуурлын шугамыг тооцож буй байдал

Нэгдүгээрт, хүний эрүүл идэвхтэй амьдралыг хангахад шаардлагатай хүнс, тэжээлийн хэмжээг тодорхойлно. Шаардлагатай хүнс, тэжээлийн хэмжээг жишсэн нэг хүний хоногт авбал зохих илчлэгийг үндэслэн тогтооно. Нэг хүний хоногт авах шаардлагатай илчлэгийн дундаж хэмжээг 2100 ккалориор жишиг болгож авна.

Хоёрдугаарт, хүнсний сагсанд орох бүтээгдэхүүнийг сонгоно. Хүнсний сагсны бүтцийг байгуулахдаа тухайн орны жишиг болгон авч байгаа хүн амын хүнсний хэрэглээний бүтцийг харгалзан тогтооно. Хүнсний сагсыг бүрдүүлэхийн тулд нэг хүнд ногдох хэрэглээний хэмжээгээр нь нийт өрхийг ихээс нь бага руу нь эрэмбэлнэ. Энэхүү эрэмбэлсэн хүн амаас доогуур хэрэглээтэй 40 хувийн хүн амын дундаж хүнсний сагсыг сонгож авна.

Гуравдугаарт, хүнсний сагсны нэр төрөл тус бүрээр нэг хүний хоногт хэрэглэсэн хэмжээг тооцож гаргана. Архи, тамхи нь зайлшгүй хэрэглээ биш, мөн өрхөөс гадуур хэрэглэсэн хүнсний зүйлийн илчлэгийн хэмжээг тодорхойлоход маш их бэрхшээлтэй байдаг тул архи, тамхи, өрхөөс гадуур хэрэглэсэн хүнсний хэрэглээг тооцоонд хамруулахгүй.

Дөрөвдүгээрт, нэг хүний хоногт хэрэглэсэн хэмжээнд зарцуулагдаж байгаа калорийн хэмжээг хүнсний сагсны нэр төрөл болгоноор тогтооно. Үүнд хүнсний сагсыг илчлэгийн

хэмжээгээр тодорхойлохдоо хүнсний бүтээгдэхүүний илчлэгийн үзүүлэлтийг ашиглана. Энэ үзүүлэлтийг Эрүүл мэндийн яамны Нийгмийн эрүүл мэндийн үндэсний төвөөс тогтоодог.

Тавдугаарт, хүнсний сагсны нийт илчлэгийн хэмжээг тооцож түүндээ үндэслэн хоногт нэг хүн 2100 ккалори авахаар хуваарилна.

Зургаадугаарт, хүнсний сагсны нэр төрөл болгоноор нэгжийн үнийг тооцно. Нэгжийн үнийг тооцохдоо зөвхөн хамгийн бага хэрэглээтэй 40 хувийн хүн амын мэдээлэлд тулгуурлана.

Долдугаарт, нэг калорийн голч үнийг тооцож, хоногт 2100 ккалори илчлэгийг авахад зарцуулах мөнгөн дүнг тооцож гаргана.

Энэ нь эрүүл байж, нийгмийн амьдралд оролцох боломжтой байхын тулд сууц, хувцас, эрүүл мэнд, амралт, чөлөөт цагийн хэрэглээ гэх мэт зайлшгүй шаардлагатай зүйлд зарцуулж буй зардал юм. Дэлхийн банкны арга зүйг ашиглан хүнсний бус ядуурлын шугамыг байгуулдаг. Эхний алхамд ядуучуудыг төлөөлөх жишиг бүлгийг сонгож хүнсний бус зүйлд уг бүлгийн гаргаж буй зардлыг тооцоолно. Үүнд:

Нэгдүгээрт, хүнсний зардал нь хүнсний ядуурлын шугамтай тэнцүү байгаа хүн амын нийт хэрэглээнд нь эзлэх хүнсний хувийн жинг тодорхойлж тогтооно. Хүнсний ядуурлын шугамаас нэмэх, хасах нэг хувийн хооронд хүнсний хэрэглээтэй өрхийн хүнсний хувийн жингтооцно. Үүнийг нэмэх, хасах хоёр хувь, гурван хувь гэх мэтээр арван хувь хүртэл давтан үйлдэнэ.

Хоёрдугаарт, эдгээр арван хувийн жинг дундажлан нийт зардалд эзлэх хүнсний хувийн жинг эцэслэн тооцно.

Гуравдугаарт, энэ хувийн жинг үндэслэн хүнсний бус хэрэглээний хувийн жинг тодорхойлж, нийт ядуурлын шугамыг тооцно. Энэ нь тухайн хүн эрүүл амьдрахад шаардлагатай зардлыг хүнсэндээ гаргаж байгаа бол мөн амьдрахын тулд бусад зайлшгүй шаардлагатай хүнсний бус зүйлийг хэрэглэдэг гэсэн таамаглалд үндэслэдэг.

Эцэст нь ядуурлын шугамыг хэрэглээний үнийн индексээр индексжүүлэх тооцооллыг хийдэг. Ядуурлын дүр төрх хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг урт хугацаанд харах, харьцуулах боломжийг хангахын тулд суурь оны ядуурлын шугамыг үнийн өөрчлөлтөөр индексжүүлэх аргыг хэрэглэдэг. Суурь болгож авсан аль нэг оны ядуурлын шугамыг үндсэн хэрэгцээний зардлын аргаар тооцсон байна. Индексжүүлэх арга нь тухайн хүний хэрэглэж буй бараа үйлчилгээний сагсны бүтцэд ямар нэгэн өөрчлөлт ороогүй тогтмол гэж үзвэл

хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлтөөс хамааран амьжиргааны байдал нь хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг харуулдаг. Уг аргаар тооцоо хийхдээ ядуурлын шугамын хүнс, хүнсний бус хэсгийг тус тусад нь индексжүүлнэ. Хүнсний ядуурлын шугамыг тооцохдоо суурь оны хүнсний ядуурлын шугамыг тухайн оны өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны мэдээллээс тооцсон хүнсний барааны үнийн өөрчлөлтөөр (Фишерийн индекс) индексжүүлнэ. Хүнсний бус ядуурлын шугамыг тооцохдоо хэрэглээний үнийн индексийн хүнсний бус барааны бүлгийн индексийг (Ласпейресийн индекс) ашиглана. Ингээд ядуурлын шугам нь хүнс, хүнсний бус ядуурлын шугамын нийлбэрээр тодорхойлогдоно. Суурь болгож авсан ядуурлын шугамыг шаардлагатай тохиолдолд Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа (ӨНЭЗС)-ны дүнд үндэслэн шинэчилнэ. Эдийн засгийн огцом өөрчлөлттэй холбоотойгоор хүн амын хэрэглээний бүтцэд их хэмжээний өөрчлөлт гарсан тохиолдолд ядуурлын суурь шугамыг шинэчлэх чиглэл баримталдаг байна. Энэхүү батлагдсан аргачлалаар манай улс ядуурлын хамралтын хүрээ, түүний гүнзгийрүүлэлт болон мэдрэмж, түүнчлэн хүн амын хэрэглээний тэнцүү бус хуваарилалтыг илэрхийлсэн Жини коэффициент зэргийг тооцож гаргадаг.

ҮСХ-оос хамгийн сүүлд “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-д үндэслэн 2020 оны Монгол Улсын хүн амын ядуурлын үзүүлэлтийг тооцож, тайлан эмхэтгэл гарган, олон нийтийн хүртээл болгосон. Энэ талаар Монгол Улсын ядуурлын төрх бүлэгт тодорхой оруулсан байгаа.

Ядуу өрх, иргэнийг тогтоож буй аргачлал

Өрхийн амьжиргааг дэмжсэн, ядуурал, амьдралын чанарыг сайжруулахад чиглэсэн төрийн бодлого хэрэгжүүлэхдээ тухайн өрхийн орлого, ядууралд өртсөн байдлыг чухалчлан авч үзэх ёстой. Үүний учир нь бидэнд ядууралд өртсөн өрх, хүн амаа илрүүлж, амьжиргааны түвшнээр нь эрэмбэлэх мэдээллийн сан хэрэгтэй. Энэхүү судалгааны ажлыг ядуурал хариуцсан төрийн төв байгууллага болох салбарын яамнаас 2008 оноос эхлэн шинэ аргачлал туршин, хэрэгжүүлж ирсэн.

2008 онд ҮСХ-оос “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-ны дүнд суурилан, Монгол Улсын ядуурлын хамралтын хүрээ 35.2 хувь хэмээн тооцож байсан. Харин энэхүү ядуурлын хамралтын хүрээнд хамаарах өрх, түүний гишүүд буюу ядуу амьдарч буй хүн амаа мэдэх нь салбарын яамны хувьд тулгамдсан асуудал байсан. ҮСХ-оос тооцоолон

бодсон үндэсний хэмжээний ядуурлын хамралтын хүрээнд ноогдох хүн амыг засаг захиргааны нэгжийн хувьд хаана, ямар өрхөд хамаардаг, тэдэнд хэдэн төрлийн төрийн үйлчилгээ хүрдэг, тулгамдаж буй асуудлыг тодруулах хэрэгцээ, шаардлага өндөр байсан. Энэхүү асуудлыг шийдвэрлэх үүднээс “Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа”-г олон улсын байгууллагын тусламж, дэмжлэгээр салбарын яам манлайлан хэрэгжүүлсэн.

Судалгааг хэрэгжүүлэхдээ ижил төсөөтэй улсуудад хэрэгжсэн, Орлогыг орлуулан тооцох аргыг (ООТА) ашигласан. Учир нь далд эдийн засаг, албан бус хөдөлмөр эрхлэлт өндөр, нөгөөтээгүүр өрх болон хүн амын орлого, үл хөдлөх, хөдлөх хөрөнгийн мэдээлэл, хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар захиргааны тоо зэрэг хязгаарлагдмал байдгаас үүдээд олон оронд энэхүү аргыг түгээмэл хэрэглэдэг. Гэхдээ тус аргыг хэрэглэхдээ тухайн улсын хүн амын ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч буй өрх, түүний гишүүдийг илрүүлэхэд голлон анхаардгийг онцлон тэмдэглэх хэрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл ихэнх орнууд ядуурлын хамралтын хүрээг түүвэр судалгаанд үндэслэн, тодорхой аргачлалын дагуу тогтоож, хувь хэмжээгээр баримжаалдаг. Харин энэхүү хувь, хэмжээнд ноогдож буй өрх, иргэнийг оршин буй захиргааны хаяг, байршлаар илрүүлэхдээ энэхүү аргаар хийсэн дэлгэрэнгүй судалгааг ашигладаг гэсэн үг.

ООТА-д ашиглах өрхийн амьжиргааны түвшнийг тооцох үзүүлэлтийг сонгохдоо өрхийн амьжиргаанд нөлөөлөхүйц хөдлөх болон үл хөдлөх хөрөнгө, эд хогшил, мөн орлого зарцуулагдаж болохуйц үзүүлэлт, ам бүлийн гишүүдийн бүтэц зэргийг тухайн улсын онцлогийг харгалзан үзэж оновчтойгоор сонгон, тодорхой коэффициент ашиглан олон хүчин зүйлст регрессийн шинжилгээгээр үнэлдэг.

Тус олон хүчин зүйлст регрессийн шинжилгээнд ашиглах үзүүлэлтийг сонгохдоо өрхийн амьжиргааны түвшнийг тооцдог түүвэр судалгааг ашиглах нь түгээмэл байдаг. Бид аргачлалыг боловсруулж, шалгуур үзүүлэлтийг сонгохдоо ҮСХ-ны 2008 оны “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн түүвэр судалгаа”-ны үр дүнг ашигласан.

Тус аргачлалд хувьсах үзүүлэлтүүдийн коэффициентын тоон утгыг олохдоо аргачлалд заасанчлан дараах загвараар тооцсон.

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon$$

Энд: n – нийт өрхийн тооны хувьд

$\ln Y$ -Өрхийн жишсэн дундаж нэг хүнд ноогдох хэрэглээний логарифм

$X_1, \dots, X_n$ - Хувьсах үзүүлэлтүүд буюу амьжиргааны түвшинг орлуулан тодорхойлж байгаа үзүүлэлтүүд

$\beta_1, \dots, \beta_n$ - Загварын коэффициентууд буюу хувьсагч тус бүрийн жин

ε - Тооцооллын алдаа

Олон хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээний хамгийн бага квадратын арга хэрэглэсэн ба үзүүлэлтүүдийн ач холбогдлын түвшинг үнэлэн, статистикийн хувьд ач холбогдолтой хувьсагчдыг загварт авч үлдсэн. Загварыг автоматаар олон дахин тооцоолдог Стэпвайс /Stepwise/ горимын дагуу гүйцэтгэсэн. Энэ горим нь хувьсах үзүүлэлтүүдийг хэрэглээний түвшинтэй хэдий хэр хамааралтай байгааг шалган, ач холбогдолгүй хувьсагчдыг тооцооллоос хасаж, үлдсэн хувьсагчууд дээр дахин загварыг ажиллуулдаг. Дээрх тооцооллын дагуу 100 хувьсагчдаас ач холбогдлын түвшин 5 хувиас бага буюу статистикийн хувьд ач холбогдолтой гэж үнэлэгдсэн хувьсагчдаар амьжиргааны түвшнийг тодорхойлох багц хувьсах үзүүлэлтүүдийг бүрдүүлсэн.

Хувьсах үзүүлэлтүүдийн харгалзах коэффициентуудыг $\beta_1, \dots, \beta_n$ ашиглан өрхийн амьжиргааны түвшинг үнэлнэ. Өрхийн амьжиргааны түвшинг үнэлсэн оноог өрх бүрийн хувьд бодох бөгөөд уг оноог бодохдоо коэффициентуудын тоон утгыг харгалзах хувьсах үзүүлэлтүүдийн бодит утгаар үржүүлж, үржвэр бүрийн нийт нийлбэрийг авна. Тухайн нийлбэр оноо нь өрхийн амьжиргааны түвшинг тооцсон эцсийн үр дүн болно. Энэхүү аргачлалыг зохиомжлохдоо ядуурлын шугамаас доогуур амьдралтай, ядуу өрх, түүний гишүүдийг илрүүлэхэд онцгойлон анхаарч байсан учраас аргачлалын үзүүлэлтийг сонгохдоо энэ зарчмыг хатуу баримталж байсан юм.

Тус аргачлалын ерөнхий зарчим нь 13 бүлэгт хуваагдсан нийт 100 үзүүлэлтийг эхний шатанд сонгосон. Тооцооллыг Улаанбаатар, аймгийн төв, хөдөө гэсэн гурван ангиллаар тооцооны загварыг боловсруулсан. Тус судалгаанаас бий болсон өрх, иргэний мэдээллээр “Өрхийн нэгдсэн мэдээллийн сан” /ӨНМС/ бий болгон, хөгжүүлсэн. 2010 оны эхний судалгааны үр дүнд ӨНМС-д нийт 449581 өрхийн 1681900 иргэний мэдээллийг нэгтгэн, өрхийн амьжиргааны түвшингээр нь эрэмбэлж, зорилтот бүлэгт чиглэсэн халамжийн болон бусад үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд бэлэн болсон.

Ажлын үр дүнд Улсын Их Хурлаас 2012 онд шинэчлэн найруулсан Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 3.1.2-т “нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэн гэж Үндэсний статистикийн хороо, нийгмийн

халамжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хамтран баталсан аргачлалын дагуу өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санд орсон, амьжиргааны түвшин нь тухайн үеийн ядуурлын шугамаас доогуур өрхөөс сонгогдсон өрхийн гишүүнийг хэлнэ” (Нийгмийн халамжийн хууль тогтоомжийн эмхэтгэл, 2020) хэмээн орсон. Өөрөөр хэлбэл энэхүү аргачлалыг хуулиар баталгаажуулсан гэсэн үг. Мөн ӨНМС-д суурилсан Нийгмийн халамжийн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт тусгагдсан нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, 5 дугаар бүлгийн нийгмийн хөгжлийн үйлчилгээ үзүүлэхээр тусгагдсан эрх зүйн томоохон үндэс бүрдсэн.

Нийгмийн халамжийн хуулийн Олон нийтийн оролцоонд суурилсан халамжийн үйлчилгээний төрөл буюу 18.1.9 дүгээр зүйлд “нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай энэ хуулийн 3.1.2, 18.2-т заасан өрх, иргэнийг нийгэмшүүлэх, хамт олны бүлэг бүрдүүлэх, орлогын эх үүсвэртэй болгох төсөл хэрэгжүүлэх, амьдрах ухаанд сургах”, 18.2.9 дүгээр зүйлд “шилжин суурьшсан энэ хуулийн 3.1.2-т заасан өрхийн гишүүн-иргэн, иргэн” тус үйлчилгээнд хамрагдана хэмээн заасан байна. Түүнчлэн тус хуулийн 5 дугаар бүлгийн Нийгмийн хөгжлийн үйлчилгээний боловсролыг дэмжих үйлчилгээнд буюу 20.2.1 дүгээр зүйлд “энэ хуулийн 3.1.2-т заасан өрхийн гишүүн-иргэний болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний хүүхэд”, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд буюу 21.1.1 дүгээр зүйлд “энэ хуулийн 3.1.2-т заасан өрхийн-гишүүн иргэний эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийг бүрэн болон хэсэгчлэн төлөх”, хүнс тэжээлийн дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ буюу 22.1.1 дүгээр зүйлд “энэ хуулийн 3.1.2-т заасан өрхийн гишүүн-иргэдийн дотроос нийгмийн халамжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын тодорхойлсон хүнсний хангамж зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэн”-ийг тус тус хамруулна хэмээн тусгагдсан юм.

Мөн УИХ-ын 2012 оны 9 дүгээр сарын 18-ны өдрийн “Монгол Улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлах тухай” 37 дугаар тогтоолд “Зорилтот бүлэгт чиглэсэн халамжийн бодлого хэрэгжүүлэх”-ээр тодорхой тусгагдсан юм.

Энэхүү аргачлалыг үргэлжлүүлэн хөгжүүлж, Хүн амын хөгжил, нийгмийн хамгааллын сайд, Үндэсний статистикийн хорооны (хуучин нэрээр) даргын 2013 оны 11 дүгээр сарын 07-ны 123/165 тоот хамтарсан тушаалаар шинэчлэн, баталсан. Аргачлалын дагуу судалгааны мэдээллийн сангийн мэдээллийг санг шинэчилсэн.

Засгийн газрын 2014 оны 404 дүгээр тогтоолоор баталсан “Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг удирдах, ашиглах журам”-ын 2.3-т өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох аргачлалыг 3 жил тутамд шинэчлэхээр заасан.

Энэ ажлын хүрээнд тус аргачлалыг ҮСХ-ны дарга, ХНХ-ийн сайдын 2016 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдрийн 65/460 тоот хамтарсан тушаалаар шинэчлэн баталж, судалгааг гүйцэтгэсэн.

Судалгааны нэгдсэн тайлан боловсруулалтад нийт 552270 өрхийн 2175060 иргэний мэдээллийг ашиглан дүн шинжилгээ хийсэн. Нийт өрхийн 83.5 хувь, нийт хүн амын 91.6 хувийг хамруулсан үр дүн гарчээ.

Энэ судалгааны үр дүнд өрхийн нэлээд олон төрлийн үзүүлэлтийг тооцсон, дэлгэрэнгүй мэдээллийг агуулсан мэдээллийн сан бүрдсэн юм. Дараах багц мэдээллээр өрхийн нэгдсэн мэдээллийн санд шинжилгээ хийх боломж бүрдэж байгаа юм. Үүнд:

1. Өрхийн ам бүлийн гишүүдийн тоо болон ам бүлийн бүтэц: Ам бүлийн гишүүдийн тоо, нас
2. Хөгжлийн бэрхшээл: Хөгжлийн бэрхшээлтэй өрхийн гишүүн байгаа эсэх
3. Өрхийн тэргүүлэгчийн шинж чанар: Нас, хүйс, боловсролын түвшин
4. Боловсрол: Өрхийн гишүүн бүрийн эзэмшсэн боловсролын түвшин, өрхөд байгаа боловсролтой хүний тоо гэх мэт
5. Ажил эрхлэлт: Сүүлийн долоо хоногт ажил эрхэлсэн өрхийн гишүүдийн тоо, ажил эрхэлсэн салбараар
6. Сууцны нөхцөл: Амьдарч байгаа сууцны төрөл
7. Сууц өмчлөл: сууцны тоо/ сууцны өмчлөл, орон сууцны зээлд хамрагдах хүсэлтэй эсэх гэх мэт
8. Үйлчилгээ: Ус, ариун цэврийн байгууламжийн болон халаалтын эх үүсвэр
9. Удаан эдэлгээт бараа: Гэр ахуйн хэрэгцээний болон тээврийн хэрэгсэл: хөргөгч, зурагт, суудлын машин гэх мэт, удаан эдэлгээт эд хогшлын тоо болон чанар
10. Мал аж ахуй эрхлэлт: Малын тоо, малын төрөл. Малын тоо толгойг бодод шилжүүлэн тооцсон.
11. Газар: Газар өмчилдөг болон эзэмшдэг эсэх
12. Өрхийн байршил: Бүс нутаг
13. Хадгаламж: Өрх нь хадгаламж эзэмшдэг эсэх.

Тус аргачлалыг журмын дагуу 2019 онд аргачлалыг шинэчлэн батлах байсан хэдий ч Ковид цар тахлаас үүдэн баталж чадаагүй. ҮСХ-ны дарга, ХНХ-ийн сайдын 2023 оны 1 дүгээр сарын 16-ны өдрийн А16/А04 тоот хамтарсан тушаалаар аргачлалыг шинэчлэн баталсан. Тус аргачлал нь өмнөх аргачлалын ерөнхий зарчмыг хэвээр хадгалсан бөгөөд гагцхүү зарим үзүүлэлтийг өрхийн амьжиргааны тооцоололд нэмж, тодорхой нэр төрлийн үзүүлэлтийг төрийн байгууллагуудын бусад мэдээллийн сангаас шууд авч ашиглах, шалгахар тусгаснаараа онцлог юм. Дараах байгууллагын нэр бүхий мэдээллийн сангаас мэдээлэл авах юм. Үүнд:

- Үндэсний статистикийн хороо
 - Хүн ам, өрхийн мэдээллийн сан
 - Мал тооллогын мэдээллийн сан
- Улсын бүртгэлийн ерөнхий газар
 - Иргэний бүртгэлийн мэдээллийн сан
 - Үл хөдлөх хөрөнгийн мэдээллийн сан
- Нийгмийн даатгалын ерөнхий газар
 - Нийгмийн даатгалын мэдээллийн сан
- Эрүүл мэндийн даатгалын ерөнхий газар
 - Эрүүл мэндийн даатгалын мэдээллийн сан
- Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар
 - Өрхийн нэгдсэн мэдээллийн систем
 - Халамжийн мэдээллийн систем
- Татварын ерөнхий газар
 - Татварын удирдлагын нэгдсэн систем
 - Цахим төлбөрийн баримтын систем
- Авто тээврийн үндэсний төв
 - Тээврийн нэгдсэн систем

Харин зохион байгуулалтын хувьд өмнөх 2016 оны нэгэн ижил салбарын яам болон ХХҮЕГ, аймаг, дүүргийн ХХҮГ-ын хамт хэрэгжүүлэхээс аргачлалд тусгасан байна. Шинэчилсэн аргачлалын дагуу судалгааг зохион байгуулах ажил хийгдэж байна.

Ядуурлын түвшнийг тооцож буй аргачлал

Ядуурлын хамралтын хүрээний индекс ($\alpha = 0$). Энэ хэмжүүр нь нийт хүн амын тоонд ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй хүн амын эзлэх хувь хэмжээг илэрхийлнэ. Энэ хэмжүүр нь “хувиар” тодорхойлогдоно.

$$P_0 = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{i=1}^q \left(\frac{z - y_i}{z}\right)^0 = \frac{q}{n}$$

α – эерэг параметр,

z - ядуурлын шугам,

y - хэрэглээ,

i - хувь хүн

n - ерөнхий олонлогт байгаа нийт хүн амын тоо

q - ядуурлын шугамаас доош хэрэглээтэй хүний тоо

Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны үр дүнг ашиглах талаар

Аргазүйн хэсэгт дурдсаны дагуу ҮСХ-оос зохион байгуулдаг “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-д үндэслэн ядуурлын хамралтын хүрээ буюу ядуурлын түвшинг Улаанбаатар хот, аймгаар тооцдог. 2020 оны судалгаагаар Улаанбаатар хотын ядуурлын түвшин 25.4 хувьтай байна. Гэхдээ энэхүү судалгааг тус аргачлалд ашиглахад дараах асуудлууд гарна. Үүнд:

- ✓ Энэхүү ядуурлын түвшин тогтоох судалгаа нь түүвэр судалгаанд үндэслэдэг бөгөөд хотын ядуурлын түвшинг тодорхойлох боловч дүүргээр ядуурлын түвшинг тодорхойлоход бэрхшээлтэй. Учир нь тус судалгааны түүврийн хэмжээ Улаанбаатар хотод ойролцоогоор 3000 гаруй өрх л байдаг. Ийм дүүргээр ядуурлын түвшинг тогтооход түүврийн төлөөлөх чадвар хангалттай биш.
- ✓ ҮСХ-оос “Ядуурлын зураглал” хэмээх тооцооллыг хийж, ядуурлын түвшинг аймаг, дүүргээр илэрхийлэх ажлыг “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-д үндэслэн 2011 онд хийсэн бөгөөд үүнээс хойш хийгээгүй байна.

Иймээс энэхүү судалгаанд үндэслэн ядуурлын түвшинг дүүргээр тооцох боломж хомс юм. Ганц арга нь дүүрэг бүрт ядуурлын түвшинг Улаанбаатар хотын ядуурлыг түвшин буюу 25.4 хувиар жигд тооцох боломжтой юм. Өөрөөр хэлбэл ядуурлын индекс нь дүүрэг бүрт ижил 25.4 хувь гэсэн үг.

Үүгээр тооцвол ядуу хүн амын тоо дүүргээр дараах байдалтай илэрхийлэгдэнэ.

Хүснэгт 1. ӨНЭЗС-ны дүнд суурилсан ядуурлын индекс

№	Дүүрэг	Нийт хүн ам*	Ядуу хүн ам	Ядуурлын индекс
1	Багануур	29,341	7,453	25.4 %

2	Багахангай	4,416	1,122	25.4 %
3	Баянгол	246,886	62,709	25.4 %
4	Баянзүрх	408,797	103,834	25.4 %
5	Налайх	39,579	10,053	25.4 %
6	Сонгинохайрхан	342,112	86,896	25.4 %
7	Сүхбаатар	142,444	36,181	25.4 %
8	Хан-Уул	238,511	60,582	25.4 %
9	Чингэлтэй	144,249	36,639	25.4 %
Нийт		1,596,335	405,469	25.4 %

*https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/573051/table-view/DT_NSO_0300_068V2

ООТА-аар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгааны үр дүнг ашиглах

Аргазүйн хэсэгт дурдсан ядуу өрх, иргэнийг тодорхойлж буй “Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа”-ны мэдээлэлд үндэслэсэн “Өрхийн нэгдсэн мэдээллийн сан”-г ашиглах. 2016 оны тус судалгаанд Улаанбаатар хотын 290668 өрхийн 1 196 649 иргэн хамрагдан, өрхийн амьжиргааны түвшнээ үнэлүүлсэн байна.

Хүснэгт 2. ӨНМСан дахь судалгаанд хамрагдсан өрх, иргэний тоо

Дүүрэг	Судалгаанд хамрагдсан*	
	өрхийн тоо	иргэний тоо
Багануур	6,482	25,811
Багахангай	850	3,521
Баянгол	45,106	183,373
Баянзүрх	73,476	296,616
Налайх	7,789	32,848
Сонгинохайрхан	69,149	288,024
Сүхбаатар	24,486	103,023
Хан-Уул	31,490	131,708
Чингэлтэй	31,840	131,725
Нийт	290,668	1,196,649

* Хөдөлмөр, нийгмийн халамжийн ерөнхий газар, Өрхийн нэгдсэн мэдээллийн сан

Эдгээр өрхүүдийг Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшнийг нь үнэлж, ядуурлын шугамаас доош амьжиргааны түвшинтэй өрхийг ялган, хувь хэмжээг тооцох боломжтой. Харин ядуурлын шугамыг татахдаа судалгаа хийгдсэн тухайн жилийн хувь, хэмжээгээр татах нь зохимжтой юм. ҮСХ-ны 2016 онд ядуурлын шугамыг 1 хүний сарын хэрэглээний хэмжээ 146145 төгрөг хэмээн үзсэн. Энэхүү ядуурлын шугамаас доогуур амьжиргааны өрх, иргэний мэдээлэл дараах хүснэгтээр илэрхийлэгдэнэ.

Хүснэгт 3. ӨНМСан дахь ядуу өрх, иргэний тоо

Дүүрэг	Ядууралд өртсөн*	
	өрхийн тоо	иргэний тоо
Багануур	2,007	9,477
Багахангай	253	1,200
Баянгол	5,871	29,778
Баянзүрх	19,180	91,907
Налайх	3,338	16,219
Сонгинохайрхан	24,267	119,281
Сүхбаатар	6,745	33,327
Хан-Уул	6,762	33,447
Чингэлтэй	11,782	57,694
Нийт	80,205	392,330

* Хөдөлмөр, нийгмийн халамжийн ерөнхий газар, Өрхийн нэгдсэн мэдээллийн сан

Хүснэгтээс харахад ООТА-аар өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох судалгаагаар нийслэлд ядуу гэж тодорхойлогдсон 80205 өрхийн 392330 хүн амын мэдээлэл байна.

Энэхүү тоог ядуурлын индекс бодохдоо ашиглах нь давтамжийн хувьд боломжийн өндөр бөгөөд алдааны магадлал бага гарах боломжтой юм. Тус тооцооллоор дүүргийн ядуурлын индексийг бодъё.

Хүснэгт 4. ӨНМСанд суурилан тооцсон ядуурлын индекс

№	Дүүрэг	Нийт хүн ам*	Ядуу хүн ам**	Ядуурлын индекс
1	Багануур	29,341	9,477	32.3
2	Багахангай	4,416	1,200	27.2
3	Баянгол	246,886	29,778	12.1
4	Баянзүрх	408,797	91,907	22.5
5	Налайх	39,579	16,219	41.0
6	Сонгинохайрхан	342,112	119,281	34.9
7	Сүхбаатар	142,444	33,327	23.4
8	Хан-Уул	238,511	33,447	14.0
9	Чингэлтэй	144,249	57,694	40.0
Нийт		1,596,335	392,330	24.6

* https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/573051/table-view/DT_NSO_0300_068V2

** Хөдөлмөр, нийгмийн халамжийн ерөнхий газар, Өрхийн нэгдсэн мэдээллийн сан

Нийслэлийн ядуурлын индекс нэлээд ялгаатай илэрхийлэгдэж байгаа бөгөөд арифметик дундаж нь 24.6 хувь байгаа нь Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны өмнөх бодолтоос 0.8 хувиар доогуур байгаа юм. Учир нь Өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох судалгаанд ядуу өрхөд амьдарч буй хэмээн тодорхойлогдсон иргэний тоо арай цөөн байгаатай холбоотой.

Хоёр аргаар бодсон ядуурлын индексийг харьцуулан үзэхэд:

Хүснэгт 5. Харьцуулсан ядуурлын индекс

№	Дүүрэг	Нийт хүн ам	Ядуу хүн ам		Ядуурлын индекс /хувь/	
			ӨНЭЗС	ООТА	ӨНЭЗС	ООТА
1	Багануур	29,341	7,453	9,477	25.4	32.3
2	Багахангай	4,416	1,122	1,200	25.4	27.2
3	Баянгол	246,886	62,709	29,778	25.4	12.1
4	Баянзүрх	408,797	103,834	91,907	25.4	22.5
5	Налайх	39,579	10,053	16,219	25.4	41.0
6	Сонгинохайрхан	342,112	86,896	119,281	25.4	34.9
7	Сүхбаатар	142,444	36,181	33,327	25.4	23.4
8	Хан-Уул	238,511	60,582	33,447	25.4	14.0
9	Чингэлтэй	144,249	36,639	57,694	25.4	40.0
Нийт		1,596,335	405,469	392,330	25.4	24.6

ООТА-аар хийгдсэн судалгааны хувьд хэдийгээр нийт ядуу хүн амын тоо 13139 иргэнээр цөөн байгаа ч ядуу хүн амыг дүүргээр илэрхийлэхдээ нэлээд ялгаатай байдлаар харах боломж олгож байгаагаар давуу талтай юм. Ядуурал нь нийгэм, эдийн засгийн олон хүчин зүйлсээс хамаарч, дүүрэг болгонд ялгаатай байх боломжтой үзүүлэлт. Дүүрэг бүр дээрх үзүүлэлтээс хамааран амьжиргааны өртөг өөр байдаг. Иймээс ядуурлын дүр төрх ч өөр байх ёстой. Энэ утгаараа нийслэлийн ядуурлын индексийг ООТА-аар өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох судалгааны үр дүнг ашиглан бодох нь илүү ач холбогдолтой юм.

Энэ аргын нэг сул тал нь яг одоо байгаа, тооцооллын эргэлтэд орж буй мэдээллийн сан нь 2016 оны аргачлалд суурилсан судалгааны дүн байгаа. Гэхдээ өрхийн амьжиргааны түвшин нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлтөөс хамааран тийм ч хурдан өөрчлөгддөг үзүүлэлт биш юм.

Ядуурлыг бууруулах гол зорилтын нэг бол дундаж даврааг өргөжүүлэх, нэмэгдүүлэх явдал мөн. Нийгмийн давхраажил, ялгарлын асуудлаар судалгаа шинжилгээ хийдэг төрийн байгууллагуудаас Үндэсний статистикийн хороог (ҮСХ) онцлон дурдах хэрэгтэй юм. Энэ байгууллагаас хэрэгжүүлдэг ядуурлын судалгаа нь Монголын нийгмийн давхраажлын шинжилгээнд чухал байр эзэлдэг. ҮСХ-ноос хүн амын хэрэглээний мэдээллийг цуглуулж амьжиргааны түвшин, ядуурлын үзүүлэлтийг тооцох боломжтой өрхөд суурилсан “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа” (ӨНЭЗС)-г Дэлхийн банкны техникийн дэмжлэгтэй явуулдаг. Энэ судалгаа нь тус хорооноос урьд өмнө зохион байгуулж байсан түүвэр

судалгаануудын (“Монгол Улсын хүн амын амьжиргааны түвшний үнэлгээ” 1995 он, “Амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа” 1998 он, “Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа” 2002-2003 он) үргэлжлэл бөгөөд 1966 оноос эхлэн тасралтгүй явагдаж байгаа “Өрхийн орлого, зарлагын судалгаа”-тай бүрэн хэмжээгээр нэгтгэгдэж, жил бүр тогтмол явагдаж байна.¹

Арга зүйн хувьд ядуурдыг хувь хүний аж байдлын доройтол, гачигдалтай байдал, эрүүл мэнд, боловсрол, оюуны болон биеийн чадавх доройтох, хоол тэжээлийн гачигдал, бараа үйлчилгээний дутагдалд орох, дэд бүтцийн үйлчилгээнүүдийн хүртээмж хязгаарлагдмал байх, шашин шүтлэг, улс төрийн үзэл бодлоо илэрхийлэх чадвар хангалтгүй зэрэг олон хэмжээст бүрдэл хэсгүүдээр хэмжихийг эрмэлзсэн байна.²

Төрийн бодлогын баримт бичгүүдэд дунд давхрааг өргөжүүлэх стратегийн зорилт дэвшүүлсэнтэй холбоотой шинжлэх ухааны зарим байгууллагууд дунд ангийн шинжтэй судалгааг хийж эхэлж байна. Энд, тухайлбал, 2017 онд Удирдлагын академийн судлаачдын хийсэн “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа”.³ Түүнчлэн З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн нарын “Монголын дундаж давхрагын судалгаа”⁴ зэргийг мөн дурдууштай.

Удирдлагын академийн судлаачдын ашигласан нийгмийн дунд давхрааг хэмжих хувьсагч нь олон хэмжээст шинжтэй бөгөөд а. Хүн ам зүйн, б.Эдийн засгийн төлөв, в. Амьдралын хэв маяг, г. Амьдралын үнэлгээ зэрэг үзүүлэлтүүдийг хэрэглэсэн байна.

Дээр дурдсан бүхий л судалгаа шинжилгээний анхдагч мэдээлэл цуглуулах арга нь ихэвчлэн асуумж, статистик баримт сэлтийн шинжилгээ зэрэг тоон судалгааны аргууд зонхилж байлаа.

Монголын нийгмийн давхраажил түүнчлэн дунд ангийг тодорхойлох шалгуур үзүүлэлт

Монголын нийгмийн давхраажлын шалгуур үзүүлэлтийн талаар эрдэмтэн судлаачид харилцан адилгүй санал хэлдэг ч нэг зүйл дээр буюу олон хэмжээст байх ёстой гэдэг дээр санал нийлдэг болохыг бид дээр дурдсан. Нийгмийн социаль бүтцийн марксист бус парадигмын төлөөлөгчдийн үзэл баримтлалуудыг судлан дүгнэсний зэрэгцээ өөрийн

¹ Үндэсний статистикийн хороо (2020) Ядуурлын дүр төрх. Улаанбаатар. <http://www.nso.mn>

² Мөн тэнд

³ Б.Нарантунгалаг болон бусад (2017) Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа. УБ: Мөнхийн үсэг ХХК

⁴ З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн (2016) Монголын дундаж давхаргын судалгаа. Улаанбаатар

орны нийгмийн хөгжлийн онцлог, ард түмнийхээ амьдралын хэв маяг болон сүүлийн жилүүдэд нийгмийн амьдралын бүхий л салбарыг хамран өрнөсөн өөрчлөлт шинэчлэл, хуучин социаль бүтцийн орыг эзлэх шинэ бүтэц бүрэлдэх үйл явц шилжилтийн шинжтэй, түүнчлэн нийгмийн мобиль хөдөлгөөн эрчимтэй явагдаж байгаа зэргийг харгалзан үзсэний эцэст:

1. Эд баялаг болон орлого
2. Боловсрол болон нэр хүнд
3. Мэргэжил болон нэр нөлөө
4. Эрх мэдэл болон албан тушаал

гэсэн үзүүлэлтийг үндсэн гол шалгуур болгон сонгож авлаа. Ийнхүү үзэх нь зөв зүйтэй болохыг бидний явуулсан эмпирик судалгааны дүн нотолж байгаа юм.

Энэ багц шалгуур хуучин социаль бүтцийг халж шинээр социаль бүтэц бүрэлдэн тогтож байгаа шилжилтийн энэ үеийн Монголын нийгэм дэх социаль бүлэг, давхраа тэдгээрийн давхраажих үйл явцыг харьцангуй бүрэн дүүрэн харуулж чадна гэж үзэж байна. Шалгуур тус бүр объектив ба эмпирик хэмжилтэд бүрэн тусагдахуйц агаад бие хүний социаль статусыг илэрхийлэн гаргаж чадах, нийгмийн ач холбогдол бүхий гол гол социаль шинжтэй юм.

Баялаг ба орлого бол хүн төрөлхтний социаль ялгарлын хамгийн анхдагч, гол шийдвэрлэх хүчин зүйл байсаар ирсэн бөгөөд эдүгээ, социаль давхраажилтын гол цөм шалгуур үндэс юм.

Бүр Аристотель “Ашиг орлого, хүндэтгэлээс үүдэн аливаа эмх замбараагүй зүйлс гардаг. Бусад хүмүүс энэ бүхнийг хүртэж байхад би яагаад тэгдэггүй юм бэ? хэмээсэн хилэгнэл бухимдал дотоодын үймрэлийг бий болгодог” гэж бичиж байлаа.

Аристотелийн дараах үе, үеийн төлөөлөгчид түүнчлэн нийгмийн социаль бүтцийн марксист бус парадигмын онолчид нийгмийн тэгш бус байдал, социаль ялгарлын үндсэн гол шалтгааныг баялаг ба орлогын тэгш биш байдлаас үүдэлтэй болохыг зааж байлаа.

Зарим сэтгэгчид жишээлбэл: К.Маркс нарын хувьд өмч баялгийн ялгааг нийгмийн гишүүдийн тэгш бус байдлын цорын ганц шалтгаан гэж үзэж байсан бол М.Вебер, П.Сорокин, К.Девис, У.Мур гэх зэрэг Өрнөдийн сэтгэгчид энэ хүчин зүйлийг

эрх мэдэл, засаглал, боловсрол, албан тушаал гэх мэт хүчин зүйлсийн харилцан үйлчлэлин дүнд нийгмийн ялгарал, давхраажилтыг үүсгэдэг хэмээн тооцож байв.

Ямар ч тохиолдолд хөрөнгө баялаг, орлого социаль давхраажилтын нэгэн чухал үндэс учраас зохиогч эд баялаг ба орлогыг Монголын нийгмийн давхраажилтын шалгуур болгон сонгож авсан юм.

Эд баялаг бол уламжлалт утгаараа олон арван жилийн турш хуримтлагдан бий болж үеэс үед өв залгамжлагдан, эзэндээ нийгмийн тодорхой байр суурийг баталгаажуулан өгдөг зүйл юм. Нийгэм модернизацичлагдан хөгжин дэвшиж, хүний боломж бололцооны өргөн зах зээл нээгдсэнээр харьцангуй богино хугацаанд баялаг хуримтлуулах нь тийм ч ховор зүйл биш болсон. Эд баялгийг хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгө хэмээн ангилдаг ба “мөнгө”-өөр илэрхийлдэг байна. Эд баялаг нийгмийн харьцангуй дээд давхрааг тодорхойлдог бол орлого нийгмийн бүхий л давхраанд хамаардаг байна.

Орлого нь тодорхой цаг хугацааны турш (сар, жил гэх мэт) тухайн хүний мэдэлд орж буй мөнгөн илэрхийллийг хэлдэг.

Эд баялаг ба орлого дээр хэлсэнчлэн мөнгөөр илэрхийлэгддэг бөгөөд нийгмийн социаль бүтцийн эдийн засгийн давхраажилтыг гарган харуулдаг ажээ.

Эд баялаг ба орлогыг:

1. Хянаж буй үйлдвэрлэлийн капиталын
2. Хуримтлагдсан хувийн өмчийн/байр орон сууц гм
3. Авч буй орлогын
4. Амьдралын түвшний хэмжээ гэсэн дөрвөн утгаар авч үзэж тухайн бие хүн, түүний харьяалагдаж байгаа социаль бүлгийн эдийн засгийн давхраажилтыг гаргадаг.

Энэ шалгуураар нийгмийн гишүүдийг тоон илэрхийллээр буюу төгрөгөөр (олон улсын стандартаар бол төгрөг АНУ долларт шилжүүлж) хэмжиж тодорхойлно.

Энэхүү үзүүлэлтийг тоон үзүүлэлт буюу 10 онооны шкалд шилжүүлж математик индекс бодож болно. Тухайлбал,

- Бага орлоготой буюу 1-3 оноо
- Дунд орлоготой буюу 4-7 оноо
- Их орлоготой буюу 8-10 оноо хэмээн

Монголын нийгмийн социаль бүтцийн давхраажилтын хоёрдахь шалгуур бол боловсрол юм.

Эд баялаг ба орлогыг бодоход хүний социаль байр суурьд нөлөөлөх боловсролын нөлөө цаг хугацааны хувьд нэлээд залуу юм. Эрдэм мэдлэгтэй боловсролтой хүн нийгмийн хөгжлийн аль ч үе шатанд үнэлэгдэн хүндлэгдсээр ирсэн авч 20-р зуунд л боловсролыг хүн төрөлхтөн урьдах үеэсээ илүү тэргүүнд тавих болж боловсролын түвшин бие хүний социаль статуст шийдвэрлэх нөлөө үзүүлэх болжээ.

Хүн төрөлхтний түүхэн дэх 3 гол хувьсгалын эхнийх нь 2500 орчим жилийн өмнө нүүдлийн амьдралыг халсан газар тариалангийн хувьсгал бол хоёр дахь нь 18-р зууны үеийн аж үйлдвэрийн хувьсгал бөгөөд харин гуравдахь нь энэ зууны тавиад оноос эхэлсэн шинжлэх ухаан, боловсролын хувьсгал юм.

Хүн төрөлхтөн хийгээд тухайн улс үндэстний боловсруулсан байгаль, нийгэм, техник, урлагийн талаарх танин мэдэхүйн үр дүн (мэдлэг, дадал, хандлага) эдгээрийг үеэс үед дамжуулж бусдад эзэмшүүлэх явдал нь боловсрол гэсэн ойлголтыг бий болгоно.

Товчоор хэлэхэд боловсрол нь хүн төрөлхтний амьдрах ухаан соёлыг үеэс үед дамжуулж байгаа социаль үзэгдэл юм.

Боловсрол гэдэг маань хүн, ард иргэдээс тухайн улс үндэстэн, нийгэмд амьдрах, оршин тогтноход шаардагдах чанартай мэдлэг, дадлага туршлага, зуршил ба зан үйл эзэмших үйл явц мөн ажээ.

Шинжлэх ухаан, техникийн үсрэнгүй хөгжлийн билэг тэмдэг 20-р зууны 2-р хагасаас хойш боловсрол бүх нийтийг хамарсан шинжтэй болж бусад функцийн зэрэгцээ боловсролын социаль шалгарлын функц давамгайлах болсон нь нийгмийн давхраажилт нь боловсролын гүйцэтгэх үүргийг өндөр зэрэгт хүргэлээ. Боловсролын ачаар хүмүүс өөрийн социаль статусыг өөрчлөх боломжтой болсон нь 20-р зууны 2-р хагасын социаль давхраажилтын гол онцлог билээ.

Боловсролын шаталсан үе шат бүр тухайн хүнд илүү өндөр статус нийгмийн хомс баялгаас (эрх мэдэл, албан тушаал, эд хөрөнгө гэх мэт) илүү ихийг хүртэх бололцоо олгодог болж ингэснээрээ бие хүн бүлгийн социаль статусыг тодорхойлон чухал хүчин зүйл болж чадсан юм. Улс оронд ард түмэн бүр боловсролын өөрийн гэсэн шаталсан

тогтолцоотой бөгөөд харин боловсролын шат ахих тусам тухайн хүний социаль статусд хамааралтай өсдөг нь орчин үеийн хөгжингүй нийгмүүдийн нийтлэг шинж ажээ.

Орчин үеийн хөгжингүй нийгмүүдийн албан ёсны боловсролын тогтолцоо, түүний босоо шаталсан үе шат нийгмийн гишүүдийн боловсролын давхраажлын үндэс болдог байна.

Боловсролын тогтолцоо:

а.мэдлэг чадвараар нь хүмүүсийг сонгон авч таарч тохирсон мэргэжил, мэргэшлийг олгодог.

б.чадалтай, авьяас чадвартай, боловсролтой хүмүүст хамгийн хариуцлагатай, өндөр орлоготой ажил, албан тушаал эзлэх боломж өгдөг.

в.нийгмийн гишүүдийн хооронд эрүүл саруул өрсөлдөөнийг бий болгосноор хичээл зүтгэлтэй, авьяас чадал, оюуны чадавхтай нь өндөр статустай байх гэсэн ойлголтыг бэхжүүлж нийгмийн давхраажилтыг шударга шинжтэй болгодгоороо социаль бүтцийн давхраажилтанд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байна.

Боловсролын математик индексийг мөн дээрхийн нэгэн адил 10 онооны шкалд шилжүүлж болно. Жишээлбэл,

- Бага боловсрол буюу 1-3
- Дунд боловсрол 4-7
- Өндөр боловсрол 8-10 оноо

Бид эд баялаг ба орлого, боловсролын дараагаар мэргэжлийг нийгмийн социаль бүтцийн давхраажилтын 3-р шалгуур болгон авч байгаа юм.

Орчин үеийн нийгэм бол хөдөлмөрийн хуваарийн дагуу гүн гүнзгий дифференциачлагдсан байдаг бөгөөд Э.Дюркхаймийн хэлсэнчлэн “нийгмийн гишүүд өөрсдөө эзэмшсэн мэргэжлийн дагуу тодорхой хэрэгцээ шаардлага хангасан социаль функцийг хэрэгжүүлж, бусад гишүүдтэй харилцан үйлчлэлд орж” байдаг.

Тэгэхлээр мэргэжил бол нийгмийн хөдөлмөрийн хуваарийн дагуу тухайн хүний нийгэмд гүйцэтгэж буй функц бөгөөд:

1. Тодорхой үйлдлийг (функци) цаг зуурын богино хугацаанд биш харин удаан хугацааны турш гүйцэтгэдэг.
2. Энэ үйлдэл (функци) нь зайлшгүй шаардлагатай мэдлэг, тусгай боловсрол, дадал, арга барил, чадвар шаарддаг.

3. Эл бүхнийг ихэвчлэн албан ёсны сургалтын дагуу (зарцуулах цаг хугацаа зардал уг мэргэжлийн нэр хүнд тавигдах шаардлагаас хамааран харилцан адилгүй) эзэмшинэ.
4. Мэргэжлийн үйл ажилагаа нь мэргэжлийн ёс зүй, зан үйл, сонирхлыг бүрдүүлдэг хэмээсэн хэд хэдэн шинжээр тодорхойлогддог байна.

Тухайн мэргэжлийг эзэмшихэд шаардагдах цаг хугацаа, зардал, авъяас билэг, нийгэмд гүйцэтгэх ач холбогдол зэргээс мэргэжлийн үнэ хүнд шалтгаалдаг.

Мэргэжлийн үнэ хүнд гэдэг нь тухай мэргэжлийн статусыг албан ёсны институтын болон олон нийтийн санаа бодлын зүгээс үзүүлж буй хүндэтгэл юм. Мэргэжлийн үнэ хүнд хүний социаль статуст ихээхэн чухал нөлөө үзүүлдэг болох нь эмпирик судалгаагаар нотлогддог.

Чухамдаа аль хир үнэ хүндтэй, хэр чухал функц гүйцэтгэдэг мэргэжилтэйгээс шалтгаалан хүмүүс нийгмийн хомс баялгаас харилцан адилгүй хүртэж социаль давхраажилтанд адил биш байр суурийг эзэлдэг байна.

Дээр дурдсан хүчин зүйлүүдээс (мэргэжилд зарцуулсан хугацаа, мөнгө, шаардагдах авъяас чадвар, ач холбогдол гэх мэт) гадна мэргэжлийн бие даасан (автономи) шинж, олох орлого үнэ хүндэд нөлөөлдөг.

Ер нь хүн төрөлхтний хөгжлийн ихэнх үед мэргэжлийн тоо харьцангуй цөөн, тогтвортой байсан бол 20-р зуун эл байдал эрс өөрчлөгдөж асар олон тооны мэргэжил шинээр бий болсон байна. Гэхдээ эдгээр мэргэжлийг үнэ хүнд статусын түвшингээр ангилж эмпирик хэмжилтэд оруулж болдог.

Нэг мэргэжил нөгөөгөөсөө дээр ч гэдэг юм уу нэг нь нөгөөгөөсөө илүү хэрэгцээтэй гэсэн үнэлэлт, зэрэг дэвийн жагсаалтыг албан ёсны институтээс гаргадаггүй ч гэсэн тухайн мэргэжлийн ажилд олгож буй цалин хөлс, эрх мэдэл, үйл ажиллагааны бие даасан байдал зэрэг нь нэг ёсондоо тэр бүхнийг орлож байдаг. Энэхүү албан ёсны шууд биш үнэлэмжээс албан ёсны бус буюу олон нийтийн санал бодлын үнэлгээ шалтгаална.

Нийгмийн гишүүдийг эзэмшсэн мэргэжлээр нь давхраа үүсгэхийн тулд эхлээд мэргэжлийг үнэ хүндийн нь дагуу жагсаах шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл мэргэжлийг:

- Баялагаас хүртэх хувь хэмжээ, боломж
- Гүйцэтгэж буй функцийн социаль ач холбогдол
- Нийгэмд хэр хомсдолтой, ховор
- Эзэмшихэд зарцуулсан хугацаа, мөнгө

- Бие даасан байдал
- Хүнээс шаардах авьяас чадварын хэмжээ зэргийг нь үндэслэн эрэмбэлж жагсаана.

Ийнхүү эрэмбэлсэн жагсаалт маань социаль бүтцийн судалгаанд ашиглах үндсэн материал болдог. Үүний зэрэгцээ үнэ хүндийн хувьд тогтвортой олон тооны мэргэжлийн сацуу нийгмийн хөгжлийн онцлог хувьсан өөрчлөгдөж байгаа бодит байдлаас шалтгаалан өгсөж уруудаж байдаг харьцангуй тогтворгүй олон мэргэжил байдгийг бас харгалзан үзвэл зохистой.

Мэргэжлийн математик индексийг мөн адил 10 онооны шкалд шилжүүлж болно. Жишээлбэл,

- Доогуур нэр хүндтэй мэргэжил буюу 1-3
- Дундаж нэр хүндтэй мэргэжил буюу 4-7
- Өндөр нэр хүндтэй мэргэжил буюу 8-10 оноо

Орчин үеийн монголын социаль бүтцийн давхраажилтыг тодорхойлох дараагийн үндсэн шалгуур бол эрх мэдэл албан тушаал мөн юм. Эрх мэдэл ба албан тушаал нь өөр хоорондоо салшгүй холбоотой харилцан бие биесээ нөхцөлдүүлж нэг нь нөгөөгөөрөө илрэн гарч байдаг хос ойлголт билээ. Аливаа албан тушаалын гол тодорхойлогч шинж бол тухайн албан тушаалтанд дээд шатны байгууллага (албан тушаалтан)-аас олгож буй, нийгмээр хүлээн зөвшөөрөгдөж сайшаагдсан эрх мэдэл юм. Эрх мэдлийг албан тушаалтай холбон үзэхгүйгээр ерөнхийлөн тодорхойлоход хийсвэр, эмпирик хэмжилтэд өртөхгүй, хамрах хүрээ хязгаар нь бүдэг бадаг байдал үүсдэг. Орчин үеийн нийгмийн нэг онцлог бол эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагдсан, нарийн чанд эрэмбэлэгдсэн албан тушаалын шаталсан тогтолцоог бий болгосон явдал мөн агаад энэ нь эрх мэдлийг давхраажилтын шалгуур болгон авах эмпирик үндэслэл болж байгаа юм.

Эрх мэдэл нь власть (оросоор), power (англиар) kratos (латинаар) үгнүүдээс монгол хэлнээ буусан ойлголт. Судлах зүйлд нь эрх мэдлийн асуудал чухал байр эзэлдэг улс төрийн шинжлэх ухааны үгсийн санд эл ойлголт засаг, засаглал, эрх мэдэл гэж янз бүрээр томъёологдсон байдаг ч агуулгын хувьд ижил төсөөтэй байдаг ажээ. Засаглал гэсэн томъёоллыг өргөн хүрээтэйгээр буюу төр, засгийн институтуудад хамааруулж, улс төрийн ноёрхолтой холбон хэрэглэх нь илүү оновчтой ба харин социаль бүлэг, нийтлэгийн хувьд эрх мэдэл гэсэн утгаар ашиглах нь зүйтэй санагдаж байна.

“Эрх мэдэл”-ийг: 1) Аливаа зүйлийг (эд юмс, бие хүмүүс гэх мэт) захиран шийдэх эрх, бололцоо. 2) төрөл бүрийн хэрэгслүүдийн (хууль, нэр хүнд, албадлага гэх мэт) тусламжтайгаар хүний үйл ажиллагаа, зан үйл, хувь заяанд нөлөөлөх нөлөөлөл 3) хүмүүст улс төрийн ноёрхол үзүүлэх эрх хэмээн тодорхойлж болно.

Дашрамд дурдахад засаглал судлал буюу кратологи хэмээх салбар ухаанд эрх мэдлийг чухам дээр дурдсан шинжүүдэд гол анхаарлаа хандуулсан нь бий.

Эрх мэдлийг (институтжсэн утгаараа засаглал) тодорхойлсон тодорхойлолтуудыг ангилсан ангилал байдаг. Тухайлбал:

1. Бихевиорист (эрх мэдлийг бусдын зан үйлийг өөрчилж буй зан үйлийн онцгой хэв шинж хэмээдэг)
2. Телеологик (эрх мэдэл бол тодорхой зорилгод хүрэх явдал гэж үздэг)
3. Хэрэгслийн (эрх мэдлийг тодорхой арга хэрэгслийг ашиглах боломж хэмээн тодорхойлдог)
4. Бүтцийн (эрх мэдэл бол удирдаж байгаа болон удирдуулж байгаа хүмүүсийн хоорондох өвөрмөц харилцаа гэж үзнэ)
5. Зөрчилдөөний (зөрчилтэй нөхцөлд баялаг хуваарилах хуваарилалтыг зохицуулж буй шийдвэр гаргах боломжийг эрх мэдэл гэж тодорхойлно) гэж ангилдаг. Нийгмийг социаль бүтцийн судалгааны хувьд эрх мэдлийн субъектын зүгээс бие хүн, бүлгийн социаль зан үйлд шийдвэрлэх нөлөө үзүүлж, удирдан тодорхойлох үйл явц ба бие хүн бүлгийн статуст нөлөөлөх хүчин зүйл хэмээн үзэж болно.

Нийгмийн давхраажилтын хувьд эрх мэдлийг бусдын социаль зан үйл, үйлдлийг тодорхойлж байгаа утгаар нь социаль ач холбогдлыг үүднээс авч ашиглавал эл ойлголтын хүрээг тодотгож, эмпирк хэмжилтэд өртөхүйц болгож байгаа юм.

Албан тушаал эрх мэдлийг бий болгож түүгээрээ хэрэгжиж байдаг ойлголт. Албан тушаал бол илүү өндөр түвшний эрх мэдлийн субъектын зүгээс өөрийн гүйцэтгэх функцийн зарим хэсгийг биелүүлэхээр бий болгож байгаа орон тоо мөн. Албан тушаал нь эрх мэдэл үүргийн тогтолцоогоор хангагдаж албан ёсны эрх зүйн актуудаар зохицуулагдсан байдаг. Аливаа албан тушаалыг эзэлснээр бие хүний статус, нийгмийн давхраажилт дахь түүний социаль байр суурь өөрчлөгддөг гэсэн утгаараа манай судалгааны хувьд чухал ач холбогдолтой юм.

Эрх мэдлийг мөн 10 онооны шкалд оруулбал

- Бага эрх мэдэл: 1-3
- Дундаж эрх мэдэл: 4-7
- Өндөр эрх мэдэл: 8-10

Түүнчлэн нийгмийн давхраажлын статистик индексийг бодож гаргаж болно.

Энэ тохиолдолд шалгуур үзүүлэлтүүдийг дараах байдлаар тогтоож болно. Ингэхдээ дундаж хэмжигдэхүүнд тулгуурлана. Үүнд:

1. Орлого:

1. Хүн амын дундаж орлогыг тооцож, дээш доош мобиль хөдөлгөөнийг гаргах.

2. Боловсрол:

1. Бүрэн дунд боловсрол болон түүнтэй дүйцэх боловсролыг Дундаж үзүүлэлтээр авч тооцно

3. Орон сууцны байдал:

1. Өөрийн орон сууцтай иргэдийн дундаж үзүүлэлтийг авах, ингэхдээ дэд бүтцэд холбогдсон эсэх үзүүлэлтээр дундаж түвшинг тогтоох.

4. Баялагын хуваарилалт:

1. Энд Жини . коэффициентийг ашиглаж болно

5. Ажил эрхлэлтийн тогтвортой байдал:

1. Ажилгүйдлийн дундаж үзүүлэлт, түүний эдийн засгийн идэвхтэй иргэдийн тооны харьцуулах байдлаар дундаж үзүүлэлтийг аргаж болно

Статистик индексийн эмпирик тоомэдээг хүн ам,орон сууцны тооллогын дүнгээр авсан бөгөөд судалгааны багийн зарим гишүүдийн оролцсон ““Монгол дахь нийгмийн шилжилт 2010-2020 онд: Хүн ам орон сууцны тооллогын өгөгдөлд хийсэн шинжилгээ” судалгаанд тулгуурлаж гаргасан тооцоолол юм.

Хүснэгт 1. Нийгмийн гол үзүүлэлтүүд, 2000-2020 он

	2000	2010	2020
Ядуурлын түвшин	35,6%”	38,8%	27,8%
Жини коэффициент	0.35”	0.33	0.33
15 ба түүнээс настай хүн амд эзлэх дээд боловсролтой хүмүүсийн эзлэх хувь	9,2%	21,0%	29.5%
15 ба түүнээс дээш настай хүн амд цалинтай ажил эрхлэгч ба ажил олгогчдын эзлэх хувь	21.7%	28.1%	40.3%
Халуун, хүйтэн устай сууцанд амьдардаг өрхийн эзлэх хувь	19.5%	20.7%	28.8%

“- Ядуурал, тэгш бус байдлын үзүүлэлтийг 1998 оноор авав

Эх сурвалж: ҮСХ-ны нэгдсэн мэдээллийн сан (www.1212.mn), Хүн ам, орон сууцны тооллогын тайлангууд.

“Монгол дахь нийгмийн шилжилт 2010-2020 онд: Хүн ам орон сууцны тооллогын өгөгдөлд хийсэн шинжилгээ” судалгаанд ашигласан гол тоон өгөгдөл нь Үндэсний статистикийн хороо (ҮСХ)-оос арван жил тутам зохион байгуулдаг Хүн ам, орон сууцны тооллого (ХАОСТ)-ын панел тоон өгөгдөл юм (ҮСГ, ОУШХБ, МУИС, 2023).

Энэ судалгааны тайланд бид Монгол Улсад 2010-2020 онуудын хооронд явагдсан үе хоорондын болон үе доторх нийгмийн шилжилт хэрхэн явагдсаныг 2010, 2020 оны Хүн ам, орон сууцны тооллогын нээлттэй тоон мэдээллийг ашиглан нийт хүн амын 30 хувийн мэдээллийг агуулсан панел өгөгдөл үүсгэн тэдний боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууцны нөхцөл байдлын өөрчлөлтөөр Монгол Улсын хувьд анх удаа хэмжиж харуулсан юм.

Манай математик индексийн хамгийн өндөр оноо 40 байх_ харин хамгийн бага нь 4 оноо байна. Үүний дундаж оноо 20 оноо байхаар байна. Үүнийг нийгмийн давхраажлын тогтолцоогоор үзвэл

- Дээд давхраа 40-35
- Дундаас дээш давхраа: 34-30
- Дунд давхраа: 29-16
- Дундаас доош давхраа: 15-10
- Доод давхраа: 9-1

Дээр дурдсан тооцоо нь хамгийн энгийн априор тооцоолол дээр үндэслэсэн бөгөөд эмпирик судалгааны хүрээнд нарийвчлан хэмжилт хийх, үзүүлэлт бүрийг шкалчлах шаардлагатай болохыг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Статистик индексийн хувьд 1. Орлого, 2. Боловсрол, 3. Орон сууц, 4. Баялгийн хуваарилалт/ Жини коэффициент, 5. Ажил эрхлэлт зэрэг үзүүлэлтийг 5 хуваах замаар Дундаж үзүүлэлтийг (манай жишээн дээр дунд анги гэж авлаа) гаргаж болно.

$$\text{Дунд анги} = \frac{\text{Орлого} + \text{Боловсрол} + \text{Орон сууц} + \text{Жини коэф} + \text{Ажил эрхлэлт}}{5}$$

Дээр дурдсан индексүүдийг харьцуулах замаар бид өнөөгийн Монголын, түүний дотор Улаанбаатар хотын иргэдийн нийгмийн давхраажил, түүний дотор дунд ангийг эд баялаг-орлого, боловсрол-нэр хүнд, мэргэжил-нэр нөлөө”, эрх мэдэл- албан тушаал хэмээсэн үндсэн шалгуурын хүрээнд судлах боломжтой гэж үзэж байна

Орлогын тэгш бус байдлыг тооцох нь: Жини коэффициентын жишээн дээр

Жини коэффициент нь нийгэм дэх орлогын тэгш бус байдлыг хэмжихэд ашигладаг тоон статистик юм.

Жини коэффициент нь орлогын (эсвэл хэрэглээний зардлын) хуваарилалт дахь орлогын тэгш бус байдлыг хэмжихэд өргөн хэрэглэгддэг үзүүлэлт юм. Энэ хүрээнд хотын орлогын хуваарилалтыг тооцоолох зорилготой. Хот бол эдийн засгийн хөгжлийн гол цөм бөгөөд орлогын тэгш бус байдал их байгаа нөхцөлд чинээлэг хот нь цааш хөгжиж чадахгүй. Түүнчлэн орлогын тэгш бус байдлыг илүү тэгш, хүртээмжтэй болгоход чиглэсэн бодлогын гол цөм гэж үзэх ёстой. Хотын хөгжил ба орлогын тэгш бус байдал хоорондын хамаарлын талаар баттай нотолгоо бий. “Glaeser et al., (2008)” орлогын тэгш бус байдал нь гэмт хэргийн өндөр түвшин, аз жаргалгүй байдал, өсөлтийн хурд багатай (орлого, хүн амын аль алиных нь) холбоотой болохыг харуулж байна. Чинээлэг, тэгш, хүртээмжтэй хот оршин суугчдынхаа орлогын ялгааг багасгахыг эрмэлздэг.

Жини индекс (Жини харьцаа эсвэл Жини коэффициент) нь эдийн засаг дахь хувь хүн эсвэл өрхүүдийн орлогын (эсвэл хэрэглээний зардал) тэгш хуваарилалтаас хэр зэрэг хазайж байгааг тооцоолдог [1]. Тэг Жини коэффициент нь бүх утга ижил, өөрөөр хэлбэл хүн бүр ижил орлоготой төгс тэгш байдлыг илэрхийлдэг. Жини коэффициент нэг (эсвэл 100%) нь нэг хүн бүх орлоготой хот гэх мэт утгуудын хоорондох хамгийн их тэгш бус байдлыг илэрхийлдэг (Мандал, 2014).

$$Gini = \frac{1}{2m} \frac{1}{n^2} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|$$

Үүнд:

Y_i = Орлогын доод түвшин

Y_j = Орлогын дээд түвшин

n = Нийт хүн ам

m = Дундаж орлого

Боломжтой бол хэрэглээний зардлыг орлогоос илүү байлгахыг үздэг. Гэвч ихэнх өрхийн судалгаанд ийм мэдээлэл байдаггүй. Ашигласан халамжийн хэмжүүр нь нэг хүнд ногдох өрхийн орлого бөгөөд үүнд хөдөлмөр (мөнгөн ба эд зүйл) болон хөдөлмөрийн бус орлого (мөнгөн ба эд хөрөнгийн аль аль нь) орно.

$Min = 0.24$

$$\text{Max} = 0.63$$

Дэлхийн банкнаас тооцоолон гаргасан (2014).

$$Gini^{(S)} = 100 \left[1 - \frac{Gini - Min}{Max - Min} \right]$$

$$Gini^{(S)} = 100 \left[1 - \frac{Gini - 0.24}{0.63 - 0.24} \right]$$

Decision:

$$Gini^{(S)} = \begin{cases} 0, & \text{If } Gini \geq 0.63 \\ Gini^{(S)}, & \text{If } 0.24 < Gini < 0.63 \\ 100, & \text{If } Gini \leq 0.24 \end{cases}$$

Өгөгдлийн онцлогоос шалтгаалан зарим хотууд хувь хүн гэхээсээ илүү өрхөд шилжиж болно. Нийт хүн амтай өрхүүдийг зөрүүтэй тодорхойлолтоор хэмжихэд үр дүнг бүрэн харьцуулах боломжгүй байдаг. Жини коэффициентыг бий болгосноор ижил төстэй орлоготой болон Жини коэффициент бүхий хотуудын орлогын хуваарилалт өөр байж болно [3]. Жини коэффициент нь баялгийг хэмждэг тул Жини коэффициентын өсөлт нь туйлын ядуурлыг бууруулна гэсэн үг биш гэдгийг санах нь зүйтэй. Иймээс ядуурлын нэмэлт арга хэмжээ авах шаардлагатай байна.

Орлого болон хэрэглээний тэгш бус байдлыг хэмжих нэг үзүүлэлт бол Жинни коэффициент юм.

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n x_i \text{cum}y_i + \sum_{i=1}^n x_i y_i$$

x_i – нийт хүн амд ($i=1$)

y_i – ($i=1$) бүлгийн хүн амын хэрэглээний хувийн жин

n – бүлгийн тоо

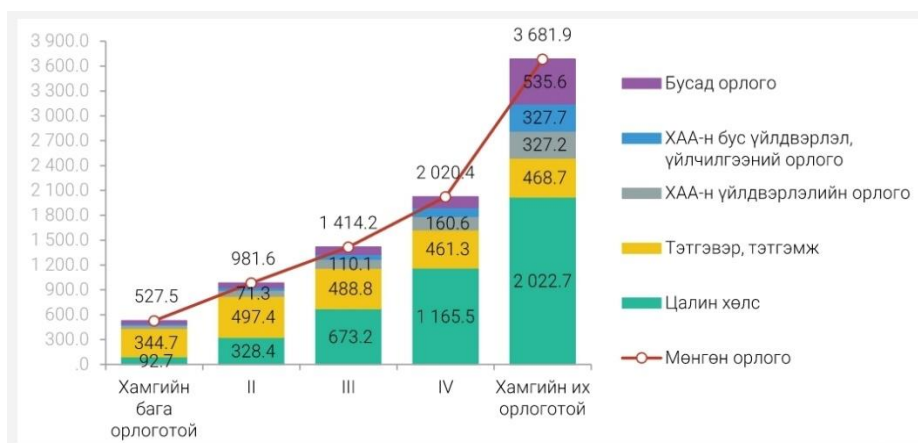
$\text{cum}y_i$ – орлогын хувийн жингийн өсөн нэмэгдэх дүн

Жини коэффициент нь 0-1-ийн хооронд утга авна. Жини коэффициент нэг гэсэн утганд ойртох тутам хэрэглээний тэнцүү биш байдал өндөр байгааг илтгэнэ. Харин энэ коэффициент нь 0-тэй тэнцүү бол орлогын хуваарилалтад ялгаа бараг байхгүй гэсэн утгыг илэрхийлдэг.

Өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогыг өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр хувааж үзвэл, хамгийн бага орлоготой бүлгийн өрхүүдийн дундаж мөнгөн орлого улсын дундаж мөнгөн

орлогоос 3.3 дахин бага, хамгийн их орлоготой бүлгийн өрхүүдийн дундаж мөнгөн орлого 2.1 дахин их байна. Хамгийн их орлоготой бүлгийн өрхүүдийн сарын дундаж мөнгөн орлого хамгийн бага орлоготой бүлгийнхээс 7.0 дахин их байна. Өрхийн орлого нэмэгдэх тусам орлого өндөртэй бүлгүүдийн хувьд цалингийн орлогын эзлэх хувь өсөж байна (Зураг 5.1).

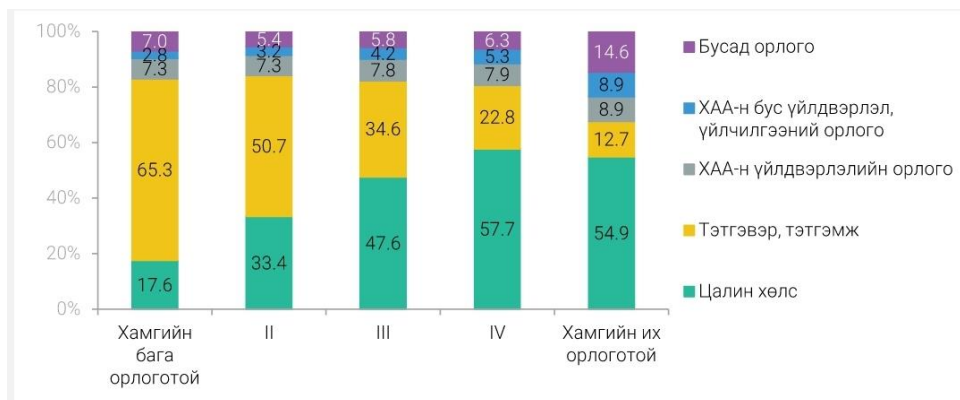
зураг 5.1 өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлого, мянган төгрөгөөр, өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр, 2022 он

Эх үүсвэр: ӨНЭЗС 2022

Хамгийн бага орлоготой бүлгийн өрхүүдийн сарын дундаж мөнгөн орлогын гуравны хоёрыг тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлого бүрдүүлж байхад хамгийн их орлоготой бүлгийн өрхүүдийн хувьд сарын дундаж мөнгөн орлогынх нь хоёрны нэгийг цалин хөлсний орлого бүрдүүлж байна. Эндээс харахад бага орлоготой өрхүүдийн амьжиргаанд тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлогын үзүүлэх нөлөө их байдаг нь харагдаж байна (Зураг 5.2).

зураг 5.2 өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогын бүтэц, дүнд эзлэх хувиар, өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр, 2022 он

Зарлагын тэгш бус байдал

Хамгийн бага зарлагатай 20 хувийн өрхүүдийн дундаж мөнгөн зарлага улсын дунджаас 3.2 дахин бага, хамгийн их зарлагатай 20 хувийнхны дундаж мөнгөн зарлага 2.2 дахин их байна. Хамгийн их зарлагатай бүлгийн сарын дундаж мөнгөн зарлага хамгийн бага зарлагатай бүлгийнхээс 7.1 дахин их байна (Зураг 5.3).

зураг 5.3 өрхийн сарын дундаж мөнгөн зарлага, мянган төгрөгөөр, өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр, 2022 он

Хамгийн бага зарлагатай бүлгийн өрхүүд сарын дундаж мөнгөн зарлагынхаа гуравны нэгийг хүнсний зүйлд зарцуулж байхад хамгийн их зарлагатай бүлгийн өрхүүд сарын дундаж мөнгөн зарлагынхаа зургааны нэг хүрэхгүй хувийг хүнсний зүйлдээ зарцуулж байна (Зураг 5.4).

зураг 5.4 өрхийн сарын дундаж мөнгөн зарлагын бүтэц, дүнд эзлэх хувиар, өрхийн тооны тэнцүү 5 бүлгээр, 2022 он

Өрхийн сарын дундаж хүнсний зүйлийн зарлагыг задалж, зарим нэр төрлийг авч үзэхэд хамгийн бага зарлагатай бүлгийн өрхүүдийн хүнсний зарлагын 61.8 хувийг мах, махан бүтээгдэхүүн, үр тариа, гурил, гурилан бүтээгдэхүүн эзэлж байна. Хамгийн зарлага өндөртэй бүлгийн өрхүүд мах, махан бүтээгдэхүүн, үр тариа, гурил, гурилан бүтээгдэхүүнд хүнсний нийт зарлагынхаа 49.6 хувийг зарцуулж буй боловч мөнгөн дүнгээрээ хамгийн бага зарлагатай бүлгийнхээс дунджаар 2.6 дахин их мөнгө зарцуулж байна (Зураг 5.5).

зураг 5.5 өрхийн сарын дундаж хүнсний зүйлийн зарлага, төгрөгөөр, зарим нэр төрлөөр, хамгийн бага болон хамгийн их зарлагатай бүлгээр, 2022 он

Мөн өрхийн сарын дундаж хүнсний бус бараа, үйлчилгээний зарлагыг задалж, зарим нэр төрлийг авч үзэхэд хамгийн бага зарлагатай бүлгийн өрхүүд гутал, хувцас худалдан авахад хүнсний бус бараа, үйлчилгээний зарлагынхаа 14.2 хувийг зарцуулж байгаа боловч мөнгөн дүнгээр авч үзвэл хамгийн зарлага өндөртэй бүлгийнхээс 4.9 дахин бага байна. Хамгийн зарлага өндөртэй бүлгийн өрхүүдийн эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, үйлчилгээний дундаж зарлага хамгийн бага зарлагатай бүлгийнхээс 3.6 дахин их, тээврийн хэрэгслийн сэлбэг, засвар, үйлчилгээний дундаж зарлага 10.8 дахин их боловч хүнсний бус бараа, үйлчилгээний зарлагад эзлэх хувийн жин нь 1.3 нэгж хувиар л илүү байна. Хамгийн зарлага өндөртэй бүлгийн өрхүүд түлшиндээ хамгийн бага зарлагатай бүлгийнхтэй ойролцоо

зарлага гаргадаг боловч нийт хүнсний бус бараа, үйлчилгээний зарлагад эзлэх хувийн жин нь хамгийн бага зарлагатай бүлгийнх 7.1 нэгж хувиар илүү байна (Зураг 5.6).

зураг 5.6 өрхийн сарын дундаж хүнсний бус бараа, үйлчилгээний зарлага төгрөгөөр, зарим нэр төрлөөр, хамгийн бага болон хамгийн их зарлагатай бүлгээр, 2022 он

Эх сурвалж: ӨНЭЗС 2022.

ДҮГНЭЛТ

Ядуурлыг тогтвортой бууруулахын тулд олон талын бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд цогц бодлого гаргаж, бодлогын олон хувилбарыг харьцуулан шинжлэх, хэлэлцүүлэх шаардлага байна. Тухайлбал, уул уурхайн баялаг, орлогын тэгш хуваарилалт, өгөөжийг шударга хангах бодлогын зэрэгцээ эдийн засгийн тулгуур салбарууд болох мал аж ахуй, газар тариаланг орчин үеийн технологиор хөгжүүлж, бүтээгдэхүүний өгөөжийг нэмэгдүүлэх боломжийг судлах хэрэгтэй. Үүний зэрэгцээ жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжиж хөнгөлөлттэй зээл, татварын хөнгөлөлт үзүүлэх замаар технологийн салбарыг хөгжүүлж шинэ ажлын байруудыг бий болгохын тулд мэдээлэл, технологийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийх нь бодлогын гол чиглэл байх учиртай.

Ядуурлаас гарах нэг гол тэргүүлэх асуудал бол боловсрол ба ур чадварын хөгжүүлэлэхэд чиглэгдэх ёстой. Бүх нийтийн боловсролыг сайжруулын тулд боловсролын чанарыг дээшлүүлж, ядуу өрхийн хүүхдүүдэд боловсрол эзэмшихэд тэгш боломж олгох нөхцөлийг нэмэгдүүлэх нь чухал зорилт байсаар байна. Мөн залуучууд болон ажилгүй иргэдэд мэргэжлийн сургалтуудыг үнэ төлбөргүй эсвэл хөнгөлөлттэй зохион байгуулж болно.

Өнөөгийн төсвийн бодлого ба нийгмийн халамжийн тогтолцооны асуудал ядуурлыг бууруулах бодлогын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болоод байна. Нийгмийн хамгийн ядуу бүлэгт чиглэсэн тэтгэмж, хөнгөлөлтүүдийг хүртээмжтэй байлгаж, татварын бодлогоор дамжуулан бага орлоготой өрхүүдийн татварын дарамтыг бууруулах, өндөр орлоготой иргэдийн татварыг оновчтой зохицуулах нь ойрын хугацааны бодлогын чухал зорилт болно. Монгол улсын хувьд өнөөдөр ядуу иргэдэд эрүүл мэндийн үйлчилгээг хөнгөлөлттэй хүргэх асуудлыг шийдвэрлэхийн зэрэгцээ нийгмийн эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх болон дэмжих үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх талаар анхаарч хөгжүүлэх шаардлага нэн чухал байна. Халдварт болон архаг өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх бол энэ ажлын нэн чухал тал нь юм.

Ядуурлыг бууруулах нийгэм бодлогын олон улсын амжилттай хэрэгжсэн онцгойлох талбар бол орон сууцжуулах хөтөлбөр байдаг. Ядуу өрхүүдийг тохилог орон сууцаар хангаж, нийгмийн дэмжлэгийн тогтолцоо болох хөршийн холбоо, коммюнитиг хөгжүүлэх замаар ядуурлыг бууруулсан амжилттай олон улсын жишээ олон байгаа тул энэ тараар бодлогын зөвлөмжийг тусган ажиллах хэрэгтэй байна. Хөдөө, орон нутгийн зам, цахилгаан, усан

хангамжийг хөгжүүлэх замаар эдийн засгийн идэвхжилтийг нэмэгдүүлж, хөдөөгийн коммюнитиг хөгжүүлэхэд ч анхаарууштай. Үүнд орон нутгийн үүсгэл санаачилгын байгууллага хувийн хэвшлийн оролцоог хангаж ажиллах нь нэн чухал юм. Нийгмийн хариуцлагын хүрээнд ядуурлыг бууруулах төслүүдэд хувийн хэвшлийг идэвхтэй оролцуулснаар нийгмийн оролцоо, хамтын ажиллагаа бүрдэж, нийгмийн дэмжлэгийн тогтолцоо улам бэхжиж байдаг нь орон нутгийн чухал капитал болдог.

Нөгөө талаас олон улсын тусламж, хөрөнгө оруулалтыг ч нэгэн зэрэг дэмжиж байх нь ядуурлыг бууруулах чухал тал байдаг. Хөрөнгө оруулалтыг дагаад хөгжлийн түнш орнууд болон байгууллагуудаас хөрөнгө оруулалт, технологи, ноу-хауг орж ирэх нь ядуу сэтгэлгээг өөрчлөх, ядуурлыг амжилттай даван туулах үндэс болдог. Монгол орны хувьд өнөөдөр малчид болон тариаланчдад дэмжлэг үзүүлж, байгаль орчны өөрчлөлтөөс үүдэлтэй эрсдэлээс хамгаалагдах, даван туулахад энэ нь амин чухал байгаад зогсохгүй эрчимжсэн мал аж ахуйд шилжих, хөдөө орон нутгийн ядуурлыг даван туулахад бодлогын тэргүүлэх чиглэл болох учиртай. Байгальд ээлтэй үйлдвэрлэл, үйл ажиллагаа эрхэлж, орлого олдог жижиг дунд аж ахуйн нэгжүүдийг дэмжиж чадвал орон нутаг дахь ядуурлыг урт хугацаандаа үлэмж бууруулах нөхцөл бүрдэх юм.

Ядуурлын онол, арга зүй, судалгааны чиг хандлага өнгөрсөн хугацаанд ихээхэн өөрчлөгдөж ирсэн. Дийлэнх нь ядууралд түлхүү анхаарсан, ихээхэн ач холбогдол өгсөн байдалтай боловч ядуусын зарим нь цаг үргэлж ядуу биш байдаг нь тодорхой тул ядуурлыг статик гэхээс илүү динамик үзүүлэлт гэж үзэх хандлага улам нэмэгдэж, энэ нь хүн амын сайн сайхан аж байдлын талаарх онол, арга зүй, судалгааны хувьд ч, бодлого боловсруулалтын тухайд ч анхаарах асуудал болж байна.

Монгол Улс ядуурлыг 2030 он гэхэд тэглэнэ гэх зорилтыг дэлхийн бүх улс орны адил ядуурлыг аль болох тэг болгохыг чиглэсэн зорилго тавин, үйл ажиллагаа явуулж байна. Монгол Улс 2020 оны байдлаар 3.3 сая хүн амтай байгаагийн 27.8 хувь нь ядуу гэж үзвэл 903.4 мянган хүн ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч байна. Хүн амын ядуурлын түвшин 2018 онд 28.4 хувь байсан бол 2020 онд 27.8 хувь болж 0.6 пунктээр буурсан байна.

Хөдөө орон нутгийн 3.3 хүн тутмын нэг нь ядуу амьдарч байгаа бол хот суурин газрын 3.7 хүн тутмын 1 нь ядуурлын шугамаас доогуур амьдарч байна.

Ядуурлын хамралтын хүрээ буюу түвшнийг хувиар илэрхийлэхэд ийм дүр төрхийг агуулж байгаа хэдий ч түүний цаад эх олонлогийн нийт хүн амын тооноос хамаарсан ядуу

хүн амын тоогоор авч үзвэл нэлээд өөр дүр зураг харагдана. Учир нь хот буюу нийслэл, аймгийн төвд амьдардаг нийт хүн амын тоо өндөр бөгөөд түүнээс хамааран ядуу амьдарч буй хүн амын тоо нэлээд өндөр гардаг. 2018 онд ядуу иргэдийн 41.8 хувь нь Улаанбаатар хотод амьдарч байсан бол 2020 онд 43.5 хувь болж 1.7 пунктээр өсжээ. Хүн амын суурьшил болон хот, хөдөөгийн байдлаар ядуурлын түвшин ялгаатай харагдаж, хотод ядуурлын түвшин бага харагдаж байгаа хэдий ч ядуу амьдарч буй нийт иргэдийн тархалтыг харвал хотод нэлээд өндөр байдаг юм.

Монгол Улсын хувьд ядуурлын хамралтын хүрээ, түүний гүнзгийрүүлэлт зэрэг үзүүлэлтийг тооцохдоо ҮСХ-оос олон улсад түгээмэл хэрэглэгддэг, өрхийн орлого, зарлагад үндэслэсэн Дэлхийн банкны аргачлалыг олон жил хэрэглэж, хөгжүүлж ирсэн түүхтэй.

Бид хүн амын амьжиргааны түвшин, ядуурлын байдлыг тооцохдоо олон улсын практикт, ялангуяа хөгжиж байгаа орнуудад өргөн хэрэглэгддэг “туйлын (абсолют) ядуурал”-аар тооцож тодорхойлдог. Энэхүү аргачлалыг ҮСХ-ны даргын 2013 оны 12 дугаар сарын 06-ны өдрийн 1/135 тоот тушаалаар баталгаажуулан, өнөөг хүртэл тодорхой өөрчлөлтийг оруулан, хөгжүүлж ирсэн.

Ядуурлын шугам нь тодорхой өгөгдсөн цаг хугацаа, оршин байгаа орчинд хувь хүний амьжиргааны түвшнийг мөнгөн дүнгээр илэрхийлсэн утга юм. Өөрөөр хэлбэл ядуурлын шугам нь ядуу хүнийг ядуу бус хүнээс ялгах гол шалгуур үзүүлэлт юм. Ядуурлын шугам нь хүний эрүүл, идэвхтэй амьдралыг хангахуйц илчлэгтэй хоол тэжээлийн хэрэгцээг тусгасан хэрэглээний хамгийн бага зардал болно.

Хүнсний хэрэглээний зайлшгүй шаардагдах илчлэгт үндэслэсэн ядуурлын шугамыг тооцоход үндсэн хэрэгцээний зардлын аргыг хэрэглэдэг. Үндсэн хэрэгцээний зардлын арга нь шаардлагатай хэрэглээг тусгасан хэрэглээний сагсанд зарцуулах зардал дээр үндэслэнэ. Хэрэглээний энэ сагсны зардлыг хангах чадваргүй бол тухайн хүнийг ядуу хүн гэнэ. Энэхүү арга нь тухайн хүн уг хэрэглээний сагсыг худалдан авч чадах чадвартай эсэхийг л зөвхөн тодорхойлно. Ядуурлын шугам нь хүнс ба хүнсний бус гэсэн хоёр үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгээс бүрдэнэ.

ҮСХ-оос тооцоолон бодсон үндэсний хэмжээний ядуурлын хамралтын хүрээнд ноогдох хүн амыг засаг захиргааны нэгжийн хувьд хаана, ямар өрхөд хамаардаг, тэдэнд хэдэн төрлийн төрийн үйлчилгээ хүрдэг, тулгамдаж буй асуудлыг тодруулах хэрэгцээ, шаардлага өндөр байсан. Энэхүү асуудлыг шийдвэрлэх үүднээс “Орлогыг орлуулан тооцох

аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа”-г олон улсын байгууллагын тусламж, дэмжлэгээр хэрэгжүүлсэн. Судалгааг хэрэгжүүлэхдээ ижил төсөөтэй улсуудад хэрэгжсэн, Орлогыг орлуулан тооцох аргыг (ООТА) ашигласан. Учир нь далд эдийн засаг, албан бус хөдөлмөр эрхлэлт өндөр, нөгөөтээгүүр өрх болон хүн амын орлого, үл хөдлөх, хөдлөх хөрөнгийн мэдээлэл, хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар захиргааны тоо зэрэг хязгаарлагдмал байдгаас үүдээд олон оронд энэхүү аргыг түгээмэл хэрэглэдэг.

ООТА-д ашиглах өрхийн амьжиргааны түвшинг тооцох үзүүлэлтийг сонгохдоо өрхийн амьжиргаанд нөлөөлөхүйц хөдлөх болон үл хөдлөх хөрөнгө, эд хогшил, мөн орлого зарцуулагдаж болохуйц үзүүлэлт, ам бүлийн гишүүдийн бүтэц зэргийг тухайн улсын онцлогийг харгалзан үзэж оновчтойгоор сонгон, тодорхой коэффициент ашиглан олон хүчин зүйлст регрессийн шинжилгээгээр үнэлдэг. Тус аргачлалыг ҮСХ-ны дарга, ХНХ-ийн сайдын 2016 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдрийн 65/460 тоот хамтарсан тушаалаар шинэчлэн баталж, судалгааг гүйцэтгэсэн. Судалгааны нэгдсэн тайлан боловсруулалтад нийт 552270 өрхийн 2175060 иргэний мэдээллийг ашиглан дүн шинжилгээ хийсэн. Нийт өрхийн 83.5 хувь, нийт хүн амын 91.6 хувийг хамруулсан үр дүн гарчээ. Тус аргачлалыг журмын дагуу 2019 онд аргачлалыг шинэчлэн батлах байсан хэдий ч Ковид цар тахлаас үүдэн баталж чадаагүй. ҮСХ-ны дарга, ХНХ-ийн сайдын 2023 оны 1 дүгээр сарын 16-ны өдрийн А16/А04 тоот хамтарсан тушаалаар аргачлалыг шинэчлэн баталж, судалгаа хийгдэж байна.

Ядуурлын түвшин, орлогын тэгш бус байдал нь тогтвортой байдал бүлгийн болон эдийн засгийн төрлийн хоёр үзүүлэлт болж байна. Ядуурлын хамралтын хүрээний индекс ($\alpha = 0$) нь нийт хүн амын тоонд ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй хүн амын эзлэх хувь хэмжээг илэрхийлэх ба энэ хэмжүүр нь “хувиар” тодорхойлогдож байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

UN Sustainable development 2030

МУУИХ. Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030. Улаанбаатар, Монгол улс. 2016 оны 02 дугаар сарын 05.

Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль. Эх сурвалж: [www.legalinfo](http://www.legalinfo.mn) .mn

Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 1-6 дугаар хавсралтууд. Эх сурвалж: www.legalinfo.mn

Володина А И. Утопический социализм. М: Наука. 1982.

Маркс К. Капитал. М: Наука. 1962 изд.

Маркс К, Энгельс Ф. Восемнадцать бромуер Л.Бонапарта. Т-4

Ленин В. Великий почин. ПСС, Т-39.

Амбросов АА (1978) От классовой дифференциации к социальной однородности общества. М: Прогресс

М.Вебер. *Избранные Произведения*. Пер. с нем. М.: Прогресс. 1990.

Ritzer G. *Sociological theory*. The McGraw- Hill Companies, Inc. 1996.

Мөнхбат О. М.Веберийн социологийн үзэл баримтлал. Социологи сэтгүүл '5. 2005

Вебер,М. Основные понятия стратификации, Социологические исследования, 1994. №5, с148

Дюркгейм.Ў *О разделении общественного труда. Метод социологии* Пер.с фр.- М., Наука. 1990.

Parsons.T. Societies: Evolutionary and comparatives. Englewood: Prentice-Hall.

Parsons.T (1936) Structure of social action. N.Y: McGraw-Hill . 1966.

Parsons. Т. "Working papers in the theory of action". Free Press. 1953.

Т. Парсонс. Уровни организации социальной структуры. В кн: "Социология сегодня" перевод с англ. М., 1953.

Merton.R.K. *On theoretical sociology. Five essays, old and new*.Toronto: The Free Press. 1967.

Merton.R.K. *Social theory and Social structure*. Illinois: The Free Press. 1957.

Бурдые П. Социология политики. Пер с фр. М: Наука. 1993.

- Ц.Уртнасан. Монголын нийгмийн бүтцийн судалгаа шинжилгээ” УБ:Соёмбо
принтинг ХХК. 2017.
- Д.Өлзийсайхан. Ардчилал: сэхээтний нийгмийн төлөв.УБ. 2004. тал 82.
- Ц.Уртнасан . Монголын нийгмийн бүтцийн судалгаа, шинжилгээ. УБ:Соёмбо
принтинг ХХК. 2017.
- Х.Гүндсамбуу. Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил, хандлага (ХХ зуун).
УБ:Хэвлэх үйлдвэр. 2002.
- Ц.Пүрэв. Монголын нийгмийг социологиор шинжлэхүй. УБ: АМЖА Принтинг
ШУА, Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн (1993) Нийгмийн бүтцийн өнөөгийн
төлөв хандлага. 2013.
- Ц.Уртнасан . Монголын нийгмийн бүтцийн судалгаа, шинжилгээ. УБ:Соёмбо
принтинг ХХК. 2017.
- Ц.Пүрэв. 2013. Монголын нийгмийг социологиор шинжлэхүй. УБ: АМЖА Принтинг
- О.Мөнхбат. Социаль бүтцийн социологи. УБ: МУИС-ийн Хэвлэх үйлдвэр. 2017.
- М.Батбаатар. Монгол дахь орлогын давхраажил: нийгэм хүн амзүйн зарим асуудал.
“Монголын нийгмийн бүтцийн судалгаа шинжилгээ” симпозиумын эмхэтгэл.
Улаанбаатар. 2017.
- Үндэсний статистикийн хороо (2020) Ядуурлын дүр төрх. Улаанбаатар.
<http://www.nso.mn>
- Б.Нарантунгалаг болон бусад. Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал:
Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа. УБ: Мөнхийн үсэг ХХК. 2017.
- З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн. Монголын дундаж давхаргын судалгаа.
Улаанбаатар. 2016.
- Д.Ган-Очир, Б.Даваадалай, Д.Эрдэнэбаяр. Монголын эдийн засаг-30 жил сургамж
ба шийдэл (Хөгжлийн загвараа эргэн харах нь). Монгол банк. 2023.
- С.Дэмбэрэл, Б.Цэлмэг. 2022 оны эдийн засгийн тойм, 2023-2024 оны төлөв байдал.
Монгол банк: Улаанбаатар. 2023.
- Asian Development Outlook (ADO) September 2023:Key Messages. Link:
<https://www.adb.org/outlook/editions/september-2023>
- С.Билгүүнзул. Монгол улсын орлогын тэгш бус байдал. Мөнгө, санхүү, баялаг
сэтгүүл 2019

О.Мөнхбат, Б.Отгонтөгс нар (2023) Монгол дахь нийгмийн шилжилт 2010-2020 онд:
Хүн ам, орон сууцны тооллогын өгөгдөлд хийсэн шинжилгээ. ҮСХ:
Улаанбаатар

Маттиас Хэлблэ, Хан хилл нар (2020) Монгол улсын эдийн засгийн хэтийн төлөв.
Хоёр том гүрний дунд орших арвин баялаг бүхий орон. Азийн Хөгжлийн банк
УИХ. (2016 оны 02 05). Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030.
Улаанбаатар, Монгол улс.

ҮСГ, ОУШХБ, МУИС. (2023). Монгол дахь нийгмийн шилжилт 2010-2020 онд: Хүн.
Улаанбаатар: ҮСХ.

ХНХЯ, Х. (2020). Нийгмийн халамжийн хууль тогтоомжийн эмхэтгэл. Улаанбаатар